

Pražská vysoká škola psychosociálních studií

Problém svobody u Ericha Fromma a Viktora E. Frankla

Václav Hejný

Bakalářská práce

Studijní program: psychologie, prezenční

Vedoucí práce: PhDr. Martin Strouhal, Ph.D.

Praha 2019

Prague College of Psychosocial Studies

Concept of freedom by Erich Fromm and Viktor E. Frankl

Václav Hejný

The Bachelor Thesis

Study programme: Psychology, full-time study

The Bachelor Thesis Work Supervisor: PhDr. Martin Strouhal, Ph.D.

Praha 2019

Anotace:

Bakalářská práce je komparací autorů Ericha Fromma a Viktora E. Frankla. Ústředním tématem je jejich pojetí svobody, ale práce se zabývá i jejich životy, literárními východisky a psychoterapeutickými směry. Klíčovým je pojednání o podstatě lidské existence, svobodné vůli, dialektické svobody volby a lidských potřebách. Práce poukazuje na vyskytující se rozdílnosti i podobnosti obou autorů. Autor práce vychází z primární knižní literatury v českém překladu.

Klíčová slova:

svoboda, svoboda volby, svobodná vůle, odpovědnost, podstata lidské existence, nevědomí, psychoanalýza, logoterapie

Abstract:

This thesis aims to compare the authors Erich Fromm and Viktor E. Frankl. The main topic is their concept of freedom. However, the thesis also explores their lives, their literary background and psychotherapeutic approaches. The essential themes are their concepts of free will, dialectic of free choice, human needs and their concept of the nature of the human existence. The author points out the existing differences as well as similarities of the ideas of both authors. The thesis is based on Czech translations of the primary literature.

Key words:

freedom, freedom of choice, free will, responsibility, nature of human existence, unconscious, psychoanalysis, logotherapy

Prohlášení:

1. Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 31.7.2019

Podpis:

Poděkování

Tímto bych chtěl poděkovat PhDr. Martinu Strouhalovi, Ph.D. za poskytnuté konzultace a pohotové odpovědi na mé dotazy.

Obsah

Úvod	1
1 ERICH FROMM	2
1.1 Život autora.....	2
1.2 Vliv jiných autorů	4
1.3 Od psychoanalýzy k humanistické psychoanalýze	5
1.4 Svoboda	8
1.4.1 Psychologické pojetí.....	8
1.4.2 Filozofické pojetí.....	11
2 VIKTOR FRANKL	13
2.1 Život autora.....	13
2.2 Vliv jiných autorů	17
2.3 Logoterapie a existenciální analýza	19
2.4 Svoboda	22
3 ERICH FROMM A VIKTOR E. FRANKL - KOMPARACE	25
3.1 Životy autorů.....	25
3.2 Vliv jiných autorů	26
3.3 Psychoterapeutické přístupy	27
3.4 Svoboda	29
Závěr.....	35
Seznam literatury.....	37
BIBLIOGRAFICKÉ ÚDAJE	40

Úvod

Téma bakalářské práce bylo mým vlastním nápadem, který vznikl z několika důvodů. Erich Fromm a Viktor E. Frankl patří mezi mé oblíbené autory na poli psychologie a ovlivnili mé myšlení a názory v rovině odborné i osobní. Klíčovým důvodem je, že ačkoliv jsou mi oba dva autoři blízcí a jejich názory na některá témata mi přijdou podobná, tak jejich vzdělání a teoretické i praktické zaměření na poli psychologie a psychoterapie jsou odlišná, až protichůdná. Výrazně jejich krajní pomyslnou odlišnost vnímám v tématu svobody a svobodné vůle, neboť psychoanalýza, ze které vychází Fromm, stojí na myšlenkách determinismu, kdežto logoterapie, se kterou přišel právě Frankl, stojí na myšlenkách lidské svobody a schopnosti vzdorovat svému osudu. I přes tyto základní rozdílnosti jsem nabyl dojmu, při důkladnějším porozumění jejich textů, že jejich názory a myšlenky si nejsou tak vzdálené, jak se na povrchu zdají. Proto jsem se rozhodl pro sepsání teoretické práce, ve které provedu komparaci textů obou autorů.

Práce se bude skládat ze dvou samostatných kapitol pro oba autory, kde se budu věnovat jejich životu, vlivem jiných autorů na jejich myšlení, jejich teoretickým zaměřením v psychologii a psychoterapii a jejich příspěvky k tématu svobody. V další části práce se budu věnovat vzájemné komparaci. Ústředním tématem celé práce jsem zvolil právě téma svobody, neboť se domnívám, že je to jedno z témat, kterému autoři přikládali náležitou pozornost a v mých očích originálním způsobem. Zaměřím se převážně na jejich explicitní vyjádření o svobodě, neboť o ní napsali dostatek materiálu, pro rozsah této práce postačující.

V této práci budu vycházet převážně z literatury v českém překladu, což může být omezením této práce z důvodu případné interpretace překladatelů a zároveň některé publikace autorů dosud nebyly přeloženy. Proto je nutné pohlížet na tuto práci v daném kontextu. Cílem práce bude sepsat přehledový výklad obou autorů, blíže popsat jejich myšlenky na téma svobody, předložit možné soudy vycházející z jejich tezí a provést vzájemnou komparaci, přičemž důraz bude kladen na společné prvky.

1 ERICH FROMM

1.1 Život autora

Erich Fromm prožil rozmanitý osobní život. Zažil dvě světové války, byl třikrát ženatý, mnohokrát změnil místo pobytu a prošel proměnou od ortodoxního židovství přes ortodoxní psychoanalýzu k humanismu a zen-buddhismu. Případá mi proto užitečné zde nastínit jeho životní příběh, který může pomoci k pochopení jeho životních postojů, myšlenek a názorů. Za důležitý zdroj informací pro tuto kapitolu vděčím jeho žáku Raineru Funkovi, který o Erichu Frommovi napsal biografickou knihu. Funk byl asistentem Ericha Fromma a ten ho poté určil za správce své literární pozůstalosti. Funk nyní spravuje institut Ericha Fromma. (Funk, 1994).

Erich Pinchas Fromm se narodil dne 23. března 1900 ve Frankfurtu nad Mohanem jako jediný potomek svých rodičů do ortodoxní židovské rodiny s historií rabínů. Fromm popisuje svého otce jako neurotického a úzkostného ve vztahu k němu. Svou matku jako depresivní ženu, která milovala svého syna jen do té míry, nakolik se podobal její původní rodině, a nesnášela na něm vše, co bylo typické pro rodinu otce. Od svých dvanácti let věnoval mnoho času knihám Starého zákona, byl fascinován proroky a jeho snem bylo stát se rabínem. V rodu jeho otce bylo několik známých rabínů, jejichž životním zájmem bylo studium a vydělávání peněz pro ně nebylo důležité. Fromm popisuje, že už jako malý nebral vydělávání peněz jako něco hodnotného, když říká: „Když lidé žili svůj život pro získávání peněz, a přivádělo mě do rozpaků, musel-li někdo v mé přítomnosti přiznat, že je obchodník, což znamená, že ztrácí všechn svůj čas vyděláváním peněz. Styděl jsem se za něj, že byl nucen k tomuto doznání“ (Funk, 1994, s. 6). Mezi jeho učitele v mládí patřili osobnosti jako dr. Jakob Horovitz a dr. Nehemia Anton Nobel. Když skončila válka v roce 1918, popisuje Fromm sám sebe jako ustaraného mladíka posedlého otázkou, jak je válka vůbec možná. Chtěl pochopit onu iracionalitu lidského chování. Tento zájem ho později přivedl k učení Freuda a Marxe (Fromm, 2013). Mladý Fromm poté odjel za studiem do Heidelbergu, kde začal studiem práv, pak ale přestoupil na sociologii, ve které v roce 1922 dodělal doktorát pod Alfredem Weberem. Během doby strávené v Heidelbergu studoval Fromm také u rabína Dr. Salmana Barucha Rabinkowa, ke kterému docházel téměř denně po dobu pěti let studovat talmud. „Rabinkow byl

Frommovým posledním učitelem talmudu. Jeho univerzalistický a humanistický výklad židovství přispěl podstatně k tomu, že Fromm učinil krok z ortodoxního židovství a přiklonil se k ateistickému humanismu“ (Funk, 1994, s. 33). V roce 1924 začal docházet na psychoanalýzu k Friedě Reichmannové. V průběhu této doby se zcela zřekl židovské ortodoxní praxi a rituálům. V roce 1926 se Fromm oženil se svou psychoanalytičkou Friedou Reichmann a z toho důvodu přestoupil k jinému analytikovi. S Friedou se rozešli po čtyřech letech, avšak zůstali přáteli po celý život. Poté započal sám svoji psychoanalytickou praxi a docházel již ke svému čtvrtému psychoanalytikovi, jedním z Freudových důvěrníků, Hansu Sachsovi. Fromm se osobně se Sigmundem Freudem nikdy nesetkal, často se však k jeho teorii i psychoanalytickým metodám kriticky vyjadřoval i ve svých knihách. Nicméně „sám až asi do roku 1934 vykonával praxi jako ortodoxní freudovec a také ve svých publikacích do roku 1932 stál zcela bezvýhradně za freudovskou teorií pudů“ (Funk, 1994, s. 46). To neznamená, že se později psychoanalýzy zřekl. Do konce života byl praktikujícím psychoanalytikem, byť už ne dogmatickým. Fromm považoval člověka za společenskou bytost a odmítal názor, že člověk potřebuje druhé jen jako objekty pro uspokojení svých pudových potřeb. V tomto směru smýšlel podobně jako ve stejné době Harry Stack Sullivan a Karen Horney, se kterými byl v kontaktu. (Funk, 1994)

V roce 1934 byl donucen kvůli nástupu nacismu emigrovat. Odjel do New Yorku a zařídil si zde psychoanalytickou praxi. Zároveň se ujal funkce vedoucího sociálně psychologického oddělení až do roku 1938. Tou dobou prohloubil své přátelství s Karen Horneyovou a vzájemně ovlivňovali své myšlení. Údajně, i když ne oficiálně, udržovali kromě profesního vztahu i vztah intimní. Jejich přátelství nemělo dlouhého trvání a v roce 1943 mu byla na New York Medika College, kde oba pracovali, odebrána privilegia psychoanalytika. Spolu s ním odešli další členové a založili *American Institute for Psychoanalysis* [Americký institut pro psychoanalýzu]. V roce 1941 napsal Fromm svou první knihu v anglickém jazyce pod názvem *Strach ze svobody* a od té doby publikoval své knihy pouze v tomto jazyce. V roce 1944 se Fromm podruhé oženil s Henny Gurlandovou a kvůli jejím zdravotním komplikacím se rozhodli roku 1949 přestěhovat do Mexika za léčbou u radioaktivních pramenů. O tři roky později však Henny umírá. V Mexiku Fromm strávil více jak 25 let, kde učil na místní univerzitě a praktikoval psychoanalýzu. Často se vracel do USA, kde stále učil a začal se angažovat politicky. V roce 1953 se oženil potřetí a naposledy s Annis Freemanovou. První seminář o

psychoanalýze a Zen-Buddhismu, o který se zajímal už od dvacátých let, uskutečnil s Daseitzem T. Suzukim roku 1957. V této době se aktivně zajímá o politické a společenské dění. Vydává v roce 1955 svoji knihu *Cesty z nemocné společnosti* a brzy poté se stává členem Socialistické strany spojených států. Zformuloval vlastní program, avšak cílených plánů nedosáhl a později ze strany odchází. Podruhé se politicky angažoval při spoluzaložení mírového hnutí s názvem SANE, které bylo proti soutěži v nukleárním zbrojení a později proti válce ve Vietnamu. Třetí vlnou politické angažovanosti se snažil o seznámení americké společnosti s myšlenkami Karla Marxe a tím o umírnění antikomunismu. Vydal proto knihu s názvem *Obraz člověka u Marxe*. Poslední politickou angažovaností byla veřejná podpora prezidentského kandidáta Eugena McCarthyho. Zbytek svého života strávil se svou ženou ve Švýcarsku, kde roku 1980 smrtelně podléhá na již třetí srdeční infarkt. (Funk, 1934)

1.2 Vliv jiných autorů

Kromě vlivu osob, se kterými Erich Fromm za svého života přišel do styku, bych se v této kapitole chtěl zaměřit na autory, které Fromm ve svých knihách často zmiňuje a měli nepochybně vliv na jeho myšlení. Fromm od svých dvanácti let až do konce svého života aktivně studoval a stihl přečíst nespočetné množství literatury. V průběhu života studoval různorodé texty, avšak jeho každodenní rituál zůstával vždy stejný: „Fromm skutečně pracoval jako psychoterapeut - to znamená pro výdělek - jen odpoledne, nikdy ráno. Ráno bylo rezervováno pro studium: pro studium písem talmudu v mládí a studentských letech, pro studium vědecké literatury a spisů buddhistické, islámské, křesťanské a židovské mystiky, jakož i pro vlastní díla v letech pozdějších“ (Funk, 1994, s. 7). Ve svých vlastních knihách se nejvýrazněji vztahuje k Freudovi a Marxovi, zmiňuje se však také o osobnostech jako je Jung, Spinoza, James, Leibniz, Eckhart, Akvinský a o učení Ježíše a Buddhy. Jeho rukama prošly mimo jiné i texty Aristotela, Platona, Kanta, Nietzscheho, Hegela, Spencera, Heideggera, Milla, Sartra, Blocha či Habernase (Funk, 1994). Z mého pohledu jde o zajímavou a neobvyklou kombinaci autorů, z nichž někteří jsou uznávaní vědci nedávné doby, jiní zase klasičtí filosofové, teologové, mystici a významné duchovní osobnosti. Uvedené autory často zmiňuje při analýze vytyčených témat pro širší porozumění a zařazení do kontextu, nicméně k závěrům se snaží přistupovat originálně a

sám za sebe. Ne všechny koncepty a myšlenky jsou však originální a je možné najít přímou souvislost s jiným autorem. Například kniha *Mít, nebo být?* má téměř stejný název jako kniha Gabriela Marcela *Být a mít*, a zároveň Fromm sám se v tomto tématu odkazuje na Mistra Eckharta: „Eckhart popsal rozdíl mezi vlastnickým modem existování a modem bytí s takovou pronikavostí a takovou jasností, kterou nepředčil žádný jiný učitel“ (Fromm, 1976/2001, s. 76-77). V tématu svobody a lásce k životu se odvolává na Spinozu a dokonce o něm prohlásil, že je „zakladatel moderní psychologie“ (Fromm, 1964/1969, s. 119). Marx ovlivnil Fromma ve filosofickém, sociologickém a politickém smýšlení a na obranu jeho osoby věnoval celou knihu, neboť měl dojem, že nepochopení a odpor k Marxovi pramení z neznalosti a překroucení jeho myšlenek. Marx výrazně ovlivnil jeho vlastní koncept uspořádání společnosti, který nejprve ve *Strachu ze svobody* nazval demokratickým socialismem, posléze v knize *Cesty z nemocné společnosti* jako komunitární socialismus. Studium duchovní literatury mělo dle mého názoru vliv na Fromma v jeho tendenci vidět člověka dialekticky. V jeho konceptech jako *biofilie* a *nekrofilie* nebo *progres* a *regrese* (Fromm, 1964/1969), vidím analogii například s představou nebe a pekla, kam směřujeme na základě svého chování a které se dá univerzálně ohodnotit jako „správné“ a „nesprávné“. Fromm však tyto myšlenky nevztahuje k posmrtnému životu, ale hodnotí je ve smyslu, zda jsou dobré pro člověka a pro společnost. Nejčastěji referovanou osobou ve všech knihách je jednoznačně Freud, na kterého odkazuje jako na autora při popisování psychoanalytických koncepcí a ke kterému se zároveň vyjadřuje kriticky. Vliv Freuda a pozornost, jakou mu ve svých knihách Fromm dává, je nicméně příliš obsáhlá a důležitá, než aby tato souvislost byla stručně popsána spolu s ostatními autory. Inspirace Freudem a následná kritika proto bude tématem následující kapitoly.

1.3 Od psychoanalýzy k humanistické psychoanalýze

Fromm se postupem času oddaloval od tradičního a dogmatického pojetí psychoanalýzy a začal kritizovat některá stanoviska. Sám se ale celý život považoval za psychoanalytika a nebyl rád, když byl považován za příslušníka „nové školy“, jak je často spojován s termíny neofreudismus a neopsychoanalýza (Fromm, 1964/1969). Ve většině případů nezpochyboval platnost Freudových myšlenek, nýbrž redukcionismus, který

v psychoanalýze spatřoval. Tento redukcionismus viděl ve filosofickém rámci, ve kterém Freud uvažoval a který byl zapříčiněný dobou a kulturou, ve které žil. To se projevilo ve zkoumání lidské psychiky pozitivisticky jako pouhý důsledek fyziologických procesů v člověku. Fromm odmítal zmíněné stanovisko, že lidské pohnutky a chování jsou takto nekompromisně určovány pouze zevnitř ven, tedy od pudů za objekty pudového přání. Byl toho názoru, že člověk je bytostí sociální a ostatní lidé nejsou jen objekty pro naše potřeby. Jako vystudovaný sociolog mnohem více vnímal vliv společnosti na jedince a v tomto ohledu sdílel mnoho stanovisek s Marxem. Významnost myšlenek obou autorů zmiňuje několikrát v jeho knihách a zdá se, že byli nejvýznamnější inspirací pro Frommovu vlastní tvorbu, ve které jejich názory slučuje dohromady. Je to pozorovatelné ve filosofickém náhledu na člověka, ale i na společnost. Nahlíží na jednání jedince i s pohledem vlivu společnosti a zároveň zkoumá sociální jednání analýzou jedince, jak to zmiňuje ve své knize: „Studium individuální psychologie jako základu pro porozumění sociální psychologii bychom mohli porovnat se studiem objektu pod mikroskopem. Něco takového nám umožňuje odhalit skutečné jednotlivosti psychologických mechanismů, jejichž fungování sledujeme v širším měřítku společenského procesu. Není-li náš rozbor sociálně psychologických jevů založen na podrobném studiu chování jednotlivce, postrádá empirický charakter, a proto i platnost“ (Fromm, 1941/1949, s. 111). S tímto argumentem se obrací i k některým nejmenovaným existenciálním psychoanalytikům a teoretikům jako byl Sartre, že jejich myšlení v oblasti psychologie může být sice brilantní, nicméně bez podložení založené na klinické bázi zůstává povrchní a neprůkazné (Fromm, 1964/1969).

Než se pustím k popisu transterapeutické psychoanalýzy a tím i dalšímu popisu rozdílností mezi Freudem a Frommem, rád bych nejprve vypsals některá významná Freudova stanoviska, která Fromm převzal a souhlasil s nimi. Za největší přínos, který sdílí, považuje koncept nevědomí a jeho skrytá síla v podobě pudů a iracionálních vášní, které považuje za „nejsilnější prameny aktivity“ (Fromm, 1947/1967, s. 73). Při odkrytí těchto nevědomých motivů dochází k abreakci a následné katarzi, což komentuje stejně jako Freud, že „uvědomění pravdy má osvobozující účinek; uvolňuje energii a zbavuje myšlení nejistot“ (Fromm, 1989/2016, s. 58). Další významný Freudův objev, který považuje za nedoceněný, je koncept narcismu, na který navazuje ve své knize *Lidské srdce* a snaží se ho rozvést do podoby sociálního narcismu a vysvětlit tak jevy jako nacionalismus a národní nenávisť (Fromm, 1964/1969). Další inspirací je přístup

k vykládání snů. Pro Freuda byly sny projevem nevědomí v nejnižších a naprosto iracionálních vášních. To Fromm uznává, ale dodává, že kromě toho mohou sny projevovat i ty nejvyšší funkce naší duše. Říká, že člověk může ve snu být i “inteligentnější“ než za bdění, protože není rušen vjemy okolního světa a není tolik zachvácen svými potřebami v reálném světě. Jazyk snů je ovšem jiný než jazyk řeči a musí se vyložit, aby mu člověk porozuměl. Sny mají svoji logiku, která ne vždy odpovídá logice, s kterou se setkáváme za bdění. Snový jazyk může být i bohatší. Fromm uvádí příklad, který nejspíš zažil každý, a to ten, když se někomu snažíme převyprávět náš sen a popsat, jak jsme se v něm cítili, ale nenacházíme pro to ta správná slova, i když si ho vybavujeme naprosto přesně a dává nám smysl (Fromm, 1951/1959). Dále pak uznává Freudův objev oidipovského komplexu a instinktu smrti, který dal základ Frommovu konceptu nekrofilní orientace.

Transterapeutická psychoanalýza není oficiální název nějakého nového přístupu v psychoterapii. Je to vlastní pojmenování osobního přístupu, jakým Fromm vykonával praxi psychoanalytika. Původně jej nazýval humanistickou psychoanalýzou, ale později od tohoto pojmenování ustoupil z důvodu, že ho užívali i jiní psychologové, jejichž názory nesdílel (Fromm, 1989/2016). Zde se pokusím o teoretický rámec transterapeutické psychoanalýzy a další vymezení vůči Freudovi. Zatímco Freud považuje za cíl terapie, aby se člověk zbavil symptomu a byl schopný pracovat a sexuálně fungovat, tak Fromm tvrdí, že „hlavní význam psychoanalýzy skutečně spočívá v tom, že umožňuje duchovní změnu osobnosti, a nikoli jen léčbu symptomů“ (Fromm, 1991/2018, s. 42). Stejně jako o psychoanalýze i o psychologii říká, že se staly vědou, která vyškrtla hlavní předmět celého zkoumání - duši - a redukovala se tak na přírodní vědy. Odmítá tento pro něho reduktivní pohled na člověka, který se dá popsat prostřednictvím fyziologických procesů. Pudové potřeby nejsou pro Fromma jediné bytostně důležité potřeby člověka. Jak několikrát zmiňuje, že „člověk je opravdu živ nejen chlebem“ (Fromm, 1947/1967, s. 41) a naplnění fyziologických potřeb „ještě nezaručuje duchovní a duševní zdraví“ (Fromm, 1947/1967, s. 41), ale má i jiné potřeby, které vyplývají ze specifických podmínek lidské existence, a řadí mezi ně „potřeby vztahů, transcendence, zakořenění, prožitku identity, potřeby orientačního rámce a objektu danosti“ (Fromm, 1955/2009, s. 64). Jako vůbec nejhlubší lidskou potřebu považuje Fromm překonání pocitu své odloučenosti a izolovanosti, který je vždy pramenem jakékoliv úzkosti (Fromm, 1966/2015). Dochází proto k závěru, že do budoucna bude potřeba Freudovu

koncepti psychoanalýzy dále rozpracovat a prohloubit „z fyziologického do biologického a existenciálního rozměru“ (Fromm, 1966/2015, s. 44). To vysvětluje volbu slova „transterapeutický“, neboť nemá jít o náhradu psychoanalýzy, nýbrž o její zdokonalení, o její přesah ve smyslu původních cílů terapie. Nezastavit se jen u negativní pomoci, totiž zbavení obtíží, ale rozvíjet pacientovy schopnosti aby byl schopen čelit problému jeho vlastního bytí, neboť člověk „musí sám sobě skládat účty o sobě a o smyslu své existence“ (Fromm, 1950/2003, s. 33).

Fromm nabízí různá vysvětlení pro to, jakými způsoby se lidé vypořádávají s jejich existenciálními danostmi a také hodnotí, jak jsou efektivní, neboli jaké to může mít i jiné důsledky. Některé specifické rysy těchto odpovědí nazývá orientacemi, které tvoří jádro charakteru a který definuje jako „relativně stálý systém všech neinstinktivních pohnutek, kterými se člověk vztahuje k lidskému i přírodnímu světu“ (Fromm, 1973/1997, s. 228-229). Tyto orientace dělí do dvou kategorií a to *produktivní a neproduktivní*. Neproduktivní dále dělí na orientace *receptivní, vykořisťovatelské, křečkovské a tržní* (Fromm, 1947/1967). V knize *Lidské srdce* zmiňuje ještě jiné dělení orientace, a to *biofilní a nekrofilní*, neboli lásku k životu a lásku ke smrti (Fromm, 1964/1969). Neproduktivní a nekrofilní orientace mají společné, že jsou pod nadvládou nevědomých motivací a nejsou konečnou a uspokojivou odpovědí na problém lidské existence, neboť nepřinášejí integritu, ani štěstí. Naopak produktivní a biofilní orientace, které se projevují láskou k životu a sebeuvědoměním, vedou k růstu a udržitelnému štěstí. Takto jen stručně k Frommovým konceptům typů orientací, neboť vzhledem k tématu práce není třeba je blíže rozvádět. Důležitější je popis toho, co je příčinou, že člověk má určitou orientaci. Zda je to přísně determinováno ať už geneticky či vlivem prostředí, nebo zda má člověk svobodu těmto vlivům vzdorovat a měnit se. To bude tématem příští kapitoly.

1.4 Svoboda

1.4.1 Psychologické pojetí

Svoboda je významným tématem Frommovy literární práce. Stalo se hned ústředním tématem jeho první knihy s názvem *Strach ze svobody*, kde ji pojímá dvojitým významem, který je charakteristický pro *moderního člověka*. Tím míní v té době současnou situaci člověka v západní Evropě vzhledem k jeho historicko-společenskému vývoji. Na jedné

straně popisuje *negativní* svobodu jako *svobodu od* vnějších vlivů, která v průběhu dějin neustále narůstá. Nejprve se člověk odpoutal od nadvlády přírody a stal se jejím pánem. Postupem času se zvyšovala svoboda náboženského vyznání i svobody slova. Společnost se vyvíjela od absolutistických systémů k demokratickým. Průmyslová revoluce usnadnila lidem práci a poskytla více volného času a tak dále. V průběhu času tedy lidé získávají čím dál více možností naložit se svým životem svobodně, jak se jim zlíbí. Fromm konstatuje, že „úsilí o svobodu je lidské přirozenosti vrozené“ (Fromm, 1941/2014, s. 14). To se podle Fromma začíná projevovat v průběhu dospívání, kdy se dítě stává čím dál více samostatné a pátrá po své nezávislosti. Otázkou ale je, jak naložit s nově získanou svobodou. Tím narážíme na druhé pojetí *pozitivní* svobody, *svobody k*. Člověk si je vědom více či méně svých možností a sebe samého jako rozhodující bytosti, která je odpovědná za svá rozhodnutí a za jejich uskutečnění. Nikdo a nic už mu nediktuje, jakou bude mít náplň celého dne a jak bude jeho život vypadat v budoucnu. Prochází tak dle Fromma procesem individualizace, kdy musí volit mezi dvěma alternativami. Buď přijmout svoji svobodu, která v sobě nese pocity nejistoty a odloučenosti, nebo se jí vzdát ve prospěch znovuzískané jistoty, které se podrobí a stane se na ni závislým. (Fromm, 1941/2014)

Proces individualizace je nevyhnutelný a nezvratný proces. Na čem záleží je, jak daleko se v tomto procesu člověk nachází a jak na to reaguje. Tento vývoj ale není harmonický, neboť člověk nabývá více svobody, než je schopen zpracovat a využít. Tento jev Fromm popisuje metaforou, že „lidský mozek žije ve 20. století, ale srdce většiny lidí ještě v době kamenné“ (Fromm, 1941/2014, s. 15). Tím chce říci, že většina lidí není dostatečně zralá k tomu být nezávislá a není schopna používat dostatečně rozum a objektivitu, aby se vypořádala s neúnosným břemenem svobody, a musí tak svobodě uniknout. S tímto předpokladem přistupuje k této knize s cílem vysvětlit, jak je možné, že se v té době v nacistickém Německu lidé masově podrobí jednomu vůdci, kdy se dobrovolně vzdají své svobody a jsou ochotni nasadit život. To se opět nesnaží popsat sociologicky, nýbrž analýzou jedince pohledem individuální psychologie. Nejprve stručně vylíčím některá vysvětlení, kdy se člověk vzdá své svobody pro úlevu od své odloučenosti, která Fromm nazývá *mechanismy úniku*, a poté jeho představu o konečné odpovědi, kdy člověk může zůstat svobodný, a přesto šťastný. (Fromm, 1941/2014)

Prvním *únikem* před svobodou je mechanismus autoritářství. Projevuje se hledáním nových vazeb, na které se člověk může upnout a nepocítovat tak svoji slabost

a odloučenost (o potřebě překonat odloučenost jsem již zmínil, že jí Fromm pokládá za nejsilnější lidskou potřebu). Primární vazbu, která je s rodiči, lidé postupně ztrácí a mají tendenci hledat nové autority, o které se opřít. Za nejčastější formu tohoto jevu považuje masochismus, tedy podřízení se. To může mít řadu podob. Podřízení se svému šéfovi, svému partnerovi nebo politickému subjektu, jako se stalo s Hitlerem v nacistickém Německu. Opačnou formou je sadismus, kdy překonám odloučenost tím, že si někoho podmaním, což může mít opět řadu podob a objektů, nejčastěji to však bývá partner nebo jiný rodinný příslušník. Lidé s opačnými formami se často vyhledávají a jde o jakousi formu symbiózy. (Fromm, 1941/2014)

Druhým typem je mechanismus destruktivity. U sadismu bylo ublížení druhému s cílem s ním splynout, zatímco u destruktivity je cílem odstranění objektu. To sice nevyřeší pocit odloučenosti, ale odstraněním daného objektu znemožní tomu, že by mě daný objekt mohl ohrozit a tím zmenším moji úzkost. Na tento mechanismus cílil právě nacismus, když vyvolával v lidech pocit nebezpečí ze svých odpůrců a tím tento mechanismus mobilizoval. (Fromm, 1941/2014)

Třetím typem, které Fromm rozpracovává, je mechanismus konformity. Tento jev je prakticky identický s tím, jak jej popisuje sociální psychologie, akorát Fromm k tomuto fenoménu přistupuje po svém. Člověk se stylizuje do podoby, která je mu nabízená v podobě kulturních vzorů a o které si myslí, že je žádaná. Částečně tímto jednáním popírá svoji individualitu, protože se stává někým, kým není, a redukuje tak nesnesitelný pocit izolace a odloučenosti. Z „já“ se tak stává „pseudojá“, které se potřebuje neustále utvrzovat o své totožnosti od jiných lidí. Mít jen svobodu slova nestačí, protože když jsme pod nadvládou „pseudojá“, nejsou to skutečně naše svobodné názory. Jak Fromm (1941/2014) říká, „právo vyjadřovat své myšlenky má však význam jen tehdy, jsme-li schopni vlastní myšlenky vůbec mít“ (s. 183). (Fromm, 1941/2014)

I přes tento bludný kruh neuvědomovaných mechanismů Fromm zastává názor, že člověk může nabýt *pozitivní* svobodu a zároveň se vyvarovat neúnosné odloučenosti. Jeho odpovědí je seberealizace, že se člověk stane sám sebou. Aby člověk mohl být sám sebou, musí se naučit schopnost, kterou uměl, když byl ještě dítě, a to spontánnost. Fromm tvrdí, že „pozitivní svoboda spočívá ve spontánní aktivitě celé integrované osobnosti“ (Fromm, 1941/2014, s. 196). Spontánní aktivitu považuje za uspokojivou odpověď na problém svobody, neboť člověk v takovém aktu nepocítuje svoji odloučenost

a zároveň si uchovává svoji integritu. Nejefektivnější spontánní aktivitou je láska. Nikoliv však ve smyslu stavu zamilovanosti, neboť „láska není především vztah k určité osobě; je to *postoj, orientace charakteru*, určující spřízněnost se světem jako celkem, a nikoli s jedním „objektem“ lásky“ (Fromm, 1966/2015, s. 51). Tématu lásky věnoval celou knihu s názvem *Umění milovat*, která obsahuje kapitolu s názvem *Láska, odpověď na problém lidské existence* a v ní popisuje, že zralá láska umožní překonat bariéru mezi dvěma lidmi a tím se zprostit pocitu odloučenosti a samoty (Fromm, 1966/2015). Osoba, která dosáhla pozitivní svobody skrz výše popsané body, splňuje dle Fromma kritéria, aby byla zdravá a šťastná, když tvrdí, že „duševní zdraví se vyznačuje schopností milovat a něco tvořit“ (Fromm, 1955/2009, s. 65) a dále v jiné tezi: „šťěstí je náznak, že člověk našel odpověď na problém lidské existence (Fromm, 1947/1967, s. 150). (Fromm, 1941/2014)

1.4.2 Filozofické pojetí

Toto pojetí svobody, o kterém jsem až doposud pojednával, Fromm chápe jako psychologický problém a tak ho i popisuje. Ve své knize *Lidské srdce* však rozebírá téma svobody z filosofického hlediska. Řeší zde otázku svobodné vůle a svobodu volby. Aby se mohl pustit do úvahy na toto téma, považoval za nutné nejprve rozřešit otázku podstaty člověka. Nesdílí myšlenku, že podstata člověka něco *je*, tedy jakási povaha nebo substance, ale definuje ji jako „rozpor inherentní lidské existenci“ (Fromm, 1964/1969, s. 95). Tento rozpor je založen na myšlence, že člověk je součástí přírody a je jí podřízen, ale zároveň si je jako jediná bytost na světě vědoma sama sebe a tím přírodu překračuje, transcenduje. Na jednu stranu je součástí přírody, ale na druhé straně je jejím cizincem. Člověk tak „patří ke dvěma světům, a přitom že je v konfliktu s oběma“ (Fromm, 1964/1969, s. 96). Tento rozpor je tedy konfliktem, který si žádá řešení. To jak ho vyřeší, je otázkou volby. (Fromm, 1964/1969)

V každé situaci je člověk vystaven nutností volit. Tato volba je výběrem z neurčitého množství možností. Fromm však tvrdí, že si člověk „může vybrat jenom mezi dvěma možnostmi: buďto regres, anebo pohyb vpřed“ (Fromm, 1964/1969, s. 98). Takové chápání je analogické k jeho psychologickému výkladu svobody, kdy člověk „volí“ buď *mechanismy úniku*, nebo seberealizaci skrze spontánní aktivitu. Má člověk ale tu svobodu, aby si mohl mezi těmito dvěma alternativami volit, nebo je absolutně

determinován a víra, že volí svobodně, je jen iluze? Fromm se v této otázce pohybuje někde uprostřed a jeho odpověď je jakýmsi kompromisem mezi oběma názory. To se nyní pokusím obhájit.

Dvě možnosti, mezi kterými člověk dle Fromma *musí* volit, jsou následující. První je volba *regresivní*, tedy návrat zpět v procesu evoluce k animálnější formě existence. Druhá volba je *progresivní*, je rozvojem lidských možností a lidskosti. Tvrdí, že člověk není apriori ani dobrý, ani zlý. Pouze volí mezi dobrem a zlem. Volí „mezi láskou a nenávisť, mezi nezávislostí a závislostí. Svoboda není nic jiného, než následovat hlas rozumu, zdraví, dobrotivosti, svědomí proti hlasu hlasům iracionálních vášní“ (Fromm, 1964/1969, s. 107). Je to vždy volba mezi lepším a horším, kde platí, že lepší je dobro a horší je zlo. Člověk je vždy tažen oběma směry a má větší či menší svobodu zvolit si jedno nebo druhé, *až na dvě výjimky*. Větší či menší svobodu má proto, že není vždy tažen rovnoměrně a determinující faktory mají proto různou váhu, která ovlivňují pomyslnou pravděpodobnost člověka si zvolit jedno, či druhé. První výjimkou je proto člověk, který již natolik volil cestu progresu, že zcela odstranil svoji archaickou stránku a ztratil tak možnost volby regrese (zde odkazuje na ideu, o které učí buddhismus, ale dále se tím nechce zabývat). Druhou výjimkou je přesný opak, tedy osoby, „které v sobě úplně zničily všechny možnosti vývoje k progresivní orientaci, naprosto ztratily možnost svobodné volby - v tomto případě volby progresu“ (Fromm, 1964/1969, s. 100). Onen inherentní rozpor, který je podle Fromma podstatou lidské existence, je tedy vyřešitelný, a to dosažením jednoho nebo druhého extrému, který už je nezvratný a člověk tak svobodu volby ztrácí (nutno podotknout, že Fromm tak vymezil pojem *svoboda volby* pouze na volbu lepšího a horšího v rámci jeho myšlenkového konceptu progresu a regrese a nezabývá se tak tématem volby mezi „ekvivalentními“ možnostmi, což nepokládá jako problém). Všichni ostatní mohou buď poslechnout hlasy svých iracionálních vášní anebo poslechnout hlas rozumu, který vede k progresu. Tím se ocitáme zpět u psychoanalýzy a koncepce vědomí a nevědomí. Čím více si je člověk vědom svých nevědomých determinantů, tím více osvobozuje svůj rozum a jeho sklon k progresivní orientaci se navyšuje. Tato svoboda je nicméně vždy vymezena „existujícími reálnými možnostmi (alternativami). Svoboda v tomto smyslu může být definována ne už jako *jednání u vědomí nutnosti*, nýbrž jako *jednání na základě vědomí o alternativách a jejich důsledcích*. To není nikdy indeterminismus; je to někdy determinismus a někdy alternativismus založený na fenoménu vyskytující se jedině u člověka: na vědomí“

(Fromm, 1964/1969, s. 117). Zbývá tedy ještě popsat, jakou roli v procesu rozhodování lepšího a horšího má vědomí. Dle Fromma (1964/1969) má v tomto směru vliv několik věcí:

- 1) co pro dotyčného znamená dobré a zlé
- 2) jak vyhodnotí potřebný kauzální řetězec vedoucí k žádanému cíli
- 3) jak si uvědomuje svá nevědomá přání
- 4) počet uvědomělých reálných možností, která může uskutečnit
- 5) jak dokáže poměřit následky různých rozhodnutí
- 6) uvědomění toho, že rozhodnutí musí doprovázet vůle danou volbu uskutečnit.

Za reálné možnosti považuje Fromm ty možnosti, která nejsou jen myslitelná, ale dají se převést v akci. (Fromm, 1964/1969)

Lze tedy stručně shrnout, že člověk se rodí s nutností volit a Fromm tuto volbu dělí do volby progresu a regrese. Každý má sklon k tomu volit obě varianty a čím více je nakloněn jedné z nich, tím méně je pravděpodobné, že zvolí tu druhou. Dokud se však člověk nestane skrz naskrz regresivním či progresivním, stále má svobodu volit mezi těmito dvěma možnostmi. Svoboda je v tomto smyslu chápána nikoliv jako indeterminismus, tedy svobodná vůle nezávislá na determinujících vlivech, ale jako schopnost rozumového vyhodnocení reálných možností s posouzením, co je pro člověka lepší, či horší. Fromm tedy není ani na straně přísného determinismu, ani na straně indeterminismu, ale na straně alternativismu a tvrdí, že „nic není bez příčiny, ale ne všechno je determinováno“ (Fromm, 1964/1969, s. 118).

2 VIKTOR FRANKL

2.1 Život autora

Frankl je jedním z mála osobností, které se proslavili jak svou profesní činností, tak svým životním příběhem. Ostatně jeho kniha *A přesto říci životu ano*, kde popisuje svůj osobní příběh ze 4 koncentračních táborů a myšlenky pro jeho vlastní terapii, se stala bestsellerem. O to zajímavější je fakt, že jeho originální myšlenky nevyšly až po

zkušenosti v koncentračním táboře, ale vyvíjely se už od raného dětství. Proto i ve Franklově případě považují za *smysluplné*, abych zde nastínil jeho životní příběh. Značnou oporou pro tuto kapitolu je, že Frankl na sklonku svého života o sobě napsal autobiografické dílo s názvem *Co v mých knihách není*.

Viktor Emil Frankl se narodil 26. března roku 1905 ve Vídni. Měl sestru Stellu a bratra Waltera. Jeho otec pocházel z Pohořelic na Moravě. Vystudoval medicínu, ale profesně se jí dále nevěnoval. Pracoval nejprve jako stenograf a později na ministerstvu sociální správy, kde působil posléze jako ředitel. Jeho matka pocházela z pražské židovské rodiny s předky rabínů, do které patřil i slavný rabbi Löw. Své dětství v rodinném soužití popisuje jako šťastné. Otce charakterizuje jako pracovitého a zbožného muže se značným smyslem pro spravedlnost. Svou matku jako dobrosrdečnou a velmi zbožnou ženu. Sám si připadá vlastnostmi více podobný otci, nicméně se jednou nechal podrobit vyšetření Rorschachova testu, kde mu vyšetřující psycholog sdělil, že „takové rozpětí mezi extrémní racionálností na jedné straně a hlubokou emocionálností na druhé straně“ dosud neviděl (Frankl, 1995/1997, s. 14). Tyto charakteristické vlastnosti se projevily i v jeho vlastním terapeutickém směru *logoterapii*, který je na jednu stranu originální svými myšlenkami a zároveň se svým přístupem snaží o rehumanizaci psychoterapie. (Frankl, 1995/1997)

Už jako malý ve věku tří let byl Frankl rozhodnut, že se stane lékařem. Ve čtyřech letech ho vylekalo uvědomění, že jednoho dne bude muset umřít i on sám. Kromě tohoto momentu ho ale prý strach ze smrti netížil. Daleko více ho tížila otázka, zda „pomíjivost života nezničí jeho smysl“ (Frankl, 1995/1997, s.19). Posléze dospěl k odpovědi na tuto otázku, kterou si ponechal celý život a je otisknuta v jeho díle - smrt naopak umožňuje životu, aby byl *smysluplným*. Jako dítě byl velmi zvědavý a kladl mnoho otázek, takže si vysloužil přezdívku „myslitel“. Sám to však nepovažoval za všeobecné hloubání, nýbrž sebepoznání, protože se toto myšlení převážně vztahovalo ke smyslu života a ke smyslu aktivit, které ho přes den čekaly. Během jeho docházky do základní školy začala první světová válka, kdy mladý Frankl poprvé poznal finanční bídu a musel pomáhat například s nočním prodejem brambor na Vídeňské tržnici. Ve škole byl však pilný student a s nástupem na gymnázium rozšiřoval svůj zájem i mimo školní povinnosti a začal navštěvovat lidovou univerzitu, kam chodil na přednášky o psychologii. V té době byla na vrcholu psychoanalýza, takže studoval hlavně ji. Jednoho dne pak poslal dopis samotnému Freudovi, který mu odpověděl a od té doby si vzájemně dopisovali. Ve svých

sedmnácti letech mu poslal rukopis o vzniku a chápání mimiky souhlasu a nesouhlasu, který byl o dva roky později, na žádost Freuda, publikován v Mezinárodním časopise pro psychoanalýzu. Jednou se s Freudem náhodou potkal, ale osobní konverzaci jinak neměli. Tou dobou však už byl ovlivněn individuální psychologií Alfreda Adlera a v roce 1925 vychází Franklova publikace v Mezinárodním časopise pro individuální psychologii. Adlera poznal Frankl osobně, ale jejich cesty se o 2 roky později začaly rozcházet, když Frankla ovlivnili jiní dva individuální psychologové, Rudolf Allers a Oswald Schwarz. Ti opustili Spolek pro individuální psychologii při projevu na společném zasedání, kde se následně Adler neuchopil slova, ale pobídl Frankla, aby přednesl svůj proslov. Během tohoto projevu Frankl řekl své mínění, jak by se měla individuální psychologie dále vyvíjet a že by se měla vyvarovat psychologismu. Od toho dne Adler s Franklem nepromluvil a o pár měsíců později byl Frankl vyloučen ze Spolku pro individuální psychologii. Frankl pak následně spoluzaložil Akademický spolek lékařské psychologie, kde byl viceprezidentem. V tomto spolku měl Frankl roku 1926 přednášku, kde poprvé na akademické půdě představil svůj vlastní psychoterapeutický přístup - *logoterapii*. V té době jeho teorie nebyla systematicky rozpracována a pracoval na ni v následujících letech. O tři roky později v roce 1929 pak přichází s koncepcí tří hodnotových skupin a s jeho vlastní metodou *paradoxní intencí*, kterou téhož roku začal aplikovat. Roku 1930 dokončil medicínské vzdělání a začal se specializovat na neurologii a psychiatrii. Tou dobou už založil bezplatnou poradnu pro mládež, kde zvláštní pozornost byla soustředěna na sebevražednost studentů v období vysvědčení. Díky tomu se následující rok nevyskytl jediný případ sebevraždy studenta v období dospívání (Frankl, 2005/2009). Dále pracoval čtyři roky v psychiatrické léčebně na pavilonu pro sebevražedkyně, kde podle odhadu za jediný rok přišel do styku s 3000 pacientkami ročně. Zde se snažil odpoutat od všeho, co znal z psychoanalýzy a individuální psychologie, a přistupovat k pacientům fenomenologicky a učil se tak od nich. Bojoval tak proti psychologismu a patologismu s přístupem, „že to, co je nemocné, nemusí být nutně bludné. Tuto teorii v poslední době nazývám také logoteorií“ (Frankl, 1995/1997, s. 58). Následně si otevřel soukromou praxi jako odborný psychiatr a neurolog. Tyto činnosti spolu s výraznou přednáškovou aktivitou neměly dlouhého trvání, jelikož v březnu roku 1938 vtrhly to Rakouska nacisté. (Frankl, 1995/1997)

Frankl měl zajištěné vízum do USA a mohl tak uprchnout před Hitlerem a hrozícím koncentračním táborem. Rozhodl se ale neopustit svoji rodinu, která takovou

možnost neměla. V roce 1941 se poprvé oženil s Tilly Grosserovou, která byla staniční sestrou na stejném pracovišti. Tilly následně otěhotněla, ale v té době už byly těhotné židovské ženy automaticky převáženy do koncentračního tábora, a tak musela potratit. Frankl o tom později napsal knihu s názvem *The Unheard Cry For Meaning*. V roce 1942 byl Frankl se svojí rodinou i ženou převezen do Terezína, kde umírá Franklův otec. Poté byl převezen do Osvětimi a nakonec skončil bez kontaktu se svojí rodinou. Než byl deportován, stihl si zašít do svého kabátu kus rukopisu, který byl předlohou pro jeho pozdější knihu *Lékařská péče o duši*. Kabát mu byl však zabaven a dostal místo něho jiný. Po celý čas v koncentračních táborech ho udržovala motivace zůstat naživu hlavně pro dva důvody - napsat znovu svůj rukopis a protože „jsem byl zavázán své matce zůstat naživu“ (Frankl, 1946/2006, s. 127). Tři roky strávené v koncentračních táborech byly v jistém smyslu nenahraditelným „experimentem“, kde si Frankl na vlastní kůži vyzkoušel extrémní podmínky a viděl, jak na ně reaguje on i ostatní. Utvrdil si tak, že hlavní hnací silou člověka je *vůle ke smyslu* a že nikdy není člověk pouze výsledkem své situovanosti (o čemž bude řeč v kapitolách o logoterapii a svobodě), protože zde zažil mezi vězni jak to nejkrutější lidské jednání, tak i ta nejlaskavější. Rok po propuštění ve své nejznámější knize poznamenává: „Na zemi existují jenom dvě lidské rasy. Ano, pouze tyto dvě: rasa lidí slušných a rasa lidí neslušných“ (Frankl, 1946/2016, s. 107). (Frankl, 1995/1997)

Po válce se dozvídá, že celá jeho rodina holokaust nepřežila, kromě jeho sestřence. Přesto Frankl dokázal najít dostatek sil, aby dokončil to, co ho motivovalo celé tři roky - zrekonstruovat svůj rukopis. Neúnavně tedy diktuje svým stenotypistkám hned dvě knihy, které roku 1946 vydává. První je *Lékařská péče o duši* a druhá *A přesto říci životu ano*. Druhou knihu původně plánoval vydat anonymně, ale nakonec se nechal přemluvit. Kniha byla posléze přeložena do angličtiny a obletěla americký trh obrovským nákladem. Stala se bestsellerem a byla kongresovou knihovnou ve Washingtonu vyhlášena „za jednu z deseti nejvlivnějších knih v Americe“ (Frankl, 1995/1997, s. 101). Tou dobou už se stal známým po celém světě, kam také jezdil přednášet. Nabízeli mu za jeho výstupy vysoké honoráře, ale Frankl o ně nestál a někdy vycestoval na přednášku i na vlastní náklady. Peníze pro něj znamenaly velmi málo a říká, že „pravý smysl vlastnění peněz je v tom, že si může dovolit na peníze nemyslet“ (Frankl, 1995/1997, s. 109). Frankl se podruhé a naposled oženil v roce 1947 s Eleonore Katharine Schwindtovou. Roku 1948 získal titul Ph.D z filozofie. Jeho vlastní terapeutická metoda je označovaná jako „třetí vídeňský

směr psychoterapie“ a napsal 31 knih, které byly přeloženy do 25 jazyků. Po celém světě mu bylo dohromady uděleno 27 čestných doktorátů a svou poslední přednášku měl ve svých 91 letech ve Vídni. Umírá o rok později, 2. září roku 1997 na selhání srdce. (Frankl, 1995/1997)

2.2 Vliv jiných autorů

Jak je vidět z Franklova života, tak jeho hlavní myšlenka, že člověk nejvíce touží najít ve svém životě smysl, se mu zrodila už jako malému dítěti a provázela ho celý život. Nevychází tedy ze studia jiných autorů. To však neznamená, že jejich myšlenky Franklovi nepomohly zformovat jeho teorii do uceleného systému. Na jedné straně mu četba filosofických autorů pomohla erudovaně systematizovat jeho myšlenky, na druhé mu konfrontace s různými psychology a jejich směry pomohla diferencovat jeho myšlenky od jejich. Konkrétní formulace Franklovy teorie a kritika k jiným směrům bude téma v následujících 2 kapitolách. Zde se zaměřím na přínos jiných autorů, který byl inspirací pro Franklovo myšlení. Nejdříve začnu filosofy a poté psychology.

V meziválečném období Frankl začal studovat texty přírodních filozofů, Wilhelma Ostwalda a Gustava Theodora Fechnera. Tím vzrostl jeho zájem o psychologii a jeho maturitní práce nesla název „K psychologii filozofického myšlení“ (Frankl, 1995/1997, s. 45). Významným myslitelem s vlivem na Frankla byl Max Scheler, jehož knihu *Formalismus v etice* nosil Frankl u sebe v kapse. Odpovědnost člověka je pilířem Franklovy teorie, kterou, na rozdíl od psychologismu a redukcionismu, přisuzuje všem lidem za každé situace. Tím ale nebere odpovědnost jako převážně negativní jev, nýbrž naopak pozitivní a je tak inspirován právě Schelerem, když říká, že „Scheler upozornil jednou na to, že člověk má právo, aby byl uznán vinným, a má nárok na to, aby byl potrestán. Vidíme-li v něm pouhou oběť okolností, odnímáme mu spolu s vinou důstojnost“ (Frankl, 1982/1997, s. 113). Frankl si je totiž jistý, že za jakýchkoliv okolností je člověk vždy schopen činit rozhodnutí a tím odpovědně určit to, jaký on sám bude. Vztahuje se tak na myšlenky německého filosofa Karla Jaspersa: „Tak nazývá Jaspers bytí člověka „rozhodujícím“ bytím, které prostě „není“, ale teprve nyní se ještě rozhoduje, „čím je““ (Frankl, 1946/2006, s. 41). Existencialismus a fenomenologie jsou myšlenkové směry, jejichž otisk není těžké ve Franklových textech najít, a přímou

souvislost lze spatřit nejen v tom, že na zmíněné autory sám odkazuje, ale že s nimi byl i v osobním kontaktu. Mezi takové osobnosti patří i Martin Heidegger a Ludwig Binswanger (Tavel, 2007). S Heideggerem se jednou sešel ve Vídni na téměř čtyřhodinový rozhovor, kdy mu „počas nášho rozhovoru povedal, že s mojím chápaním minulosti ako najbezpečnejšej formy bytia súhlasí“ (Frankl, 2005/2009, s. 116). Několikrát se ve svých knihách Frankl obrací také na Kanta a to hlavně ve dvou případech. Prvním je, že štěstí nemá být cílem snah, ale až důsledkem splnění jiných cílů. Kant to podmiňoval mravním chováním z *povinnosti*, Frankl dosažením *smyslu*. Za druhé se obrací ke Kantovu kategorickému imperativu a představuje svojí vlastní mravní maximu: „Žij tak, jako bys byl poprvé udělal všechno tak špatně, jak si jen dovedeš představit“ (Frankl, 1946/2006, s. 81). V neposlední řadě je dobré zmínit Friedricha Nietzscheho, na kterého odkazuje obzvlášť pro tuto tezi: „Kdo má ve svém životě nějaké proč, ten snese každé jak“ (Frankl, 1946/2016, s. 96). Touto formulací chce vystihnout hlavní motiv jeho *vůle ke smyslu* a také odhodlání člověka překonat své utrpení, když k tomu má dobrý důvod. Pro samotný vznik pojmu *vůle ke smyslu* považuje Tavel (2007) vliv německého filosofa Arthura Schopenhauera. Stýkal se dále například i s Gabrielem Marcelem a zmiňuje se i o Sørenu Kierkegaardovi (Tavel, 2007).

Na poli psychologie byli vyjmenováni již všechny důležité osobnosti s vlivem na Frankla a to v první kapitole o životě autora. Frankl přešel od Freuda přes Adlera k Allersovi a Schwarzovi, než se vyčlenil a začal prezentovat svůj vlastní nový přístup. Nicméně bych tady chtěl vyjmenovat některé konkrétní poznatky, které Frankl při své konfrontaci s učením psychologických autorů nabyt a o kterých se domnívám, že z nich Frankl čerpal.

Freuda považuje skutečně za geniálního myslitele, který přinesl mnoho požadavků, ač jsou jejich přístupy značně odlišné. Není to totiž tím, že by neuznával Freudovy objevy, nýbrž nesouhlasí s jejich následnými interpretacemi. „Freud viděl správně, ale neviděl všechno, pouze zevšeobecnil to, co viděl“ (Frankl, 1993/1998, s. 29). Podobně jako mnoho jiných pozdějších autorů vysvětloval tento jev s pochopením a odkazem na dobu, v níž Freud žil, která způsobila, že „byl příliš hluboko v zajetí naturalismu své epochy“ (Frankl, 1993/1998, s. 29). V roce 1977 (Frankl, 2016, s. 64) však dodává, že „dnes již ale nežijeme v éře sexuální frustrace jako ve Freudově době. Naše doba je dobou frustrace existenciální“. Jeho vlastní psychoterapeutický přístup zřejmě Frankl považuje také jako adekvátní odpověď na dobu, v níž žije. Koncept nevědomí Frankl jako existující jev

přijal, ale nikoliv jeho interpretace a to zejména ty sexuální, neboť „lidská sexualita je totiž víc než pouhá sexualita“ (Frankl, 1977/2016, s. 21). Na tuto teorii o nevědomí navázal, avšak jiným způsobem. Frankl předpokládá další nevědomí, které není jako to Freudovo na rovině *duševní*, nýbrž na rovině *duchovní* (naváží v kapitole o logoterapii). Frankl tvrdí, že v podobném směru kráčel i Jung, nicméně i ten jeho vlastní koncept nevědomí chápal jako determinant. Ve Franklově pojetí podléhá duchovní nevědomí, stejně jako vědomí, ve finále aktu rozhodnutí, které bychom mohli „označit“ ako nevedomé prinajmenšom v tom zmysle, že ich prijatie nesprievádza reflexia“ (Frankl, 1950/2007, s. 86). Tuto myšlenku udává na příkladu, kdy člověk vidí osobu skočit z mostu do vody a bez přemýšlení okamžitě skočí za ní, aby ji zachránil. Za tímto činem nevidí Frankl žádné pudové či jinak předem automatizované chování, nýbrž rozhodnutí, které neprošlo aktem myšlení a tedy jsme si ho nebyli vědomi (Frankl, 1950/2007). V jistém ohledu považuje Frankl Freuda jako předchůdce své myšlenky, neboť mu přisuzuje zásluhu za to, „že položil otázku po smyslu, byť se ještě neptal našim způsobem“ (Frankl, 1977/2016, s. 34). Pravděpodobně tím smyslem myslel Freudovu snahu o porozumění snových a iracionálních jevů, že chtěl v jejich nesrozumitelnosti objevit smysl. Podobnou optikou nahlíží Frankl také na Adlera a jeho individuální psychologii, jejíž objevy považuje za plodné, ale redukcionisticky interpretované. *K principu (vůli k) slasti* u Freuda a *vůli k moci* u Adlera dodává Frankl třetí vůli - *vůli ke smyslu* (Frankl, 1946/2006).

2.3 Logoterapie a existenciální analýza

Logoterapie je první a více frekventovaný pojem, s kterým Frankl přichází, a je to oficiální název jeho psychoterapeutického směru. Existenciální analýza je jejím antropologicko-filosofickým pozadím, o které se logoterapie opírá, a jejíž snahou je porozumění lidskému bytí (Balcar, 1989). Stručně řečeno je existenciální analýza cestou k pochopení daného člověka v jeho jedinečnosti a možnostech. Logoterapie je pak následnou formou pomoci. Cílem této kapitoly není snaha o pečlivé rozebrání obou systémů ani jejich vzájemné porovnání, neboť by to vyžadovalo daleko více prostoru a není to pro účely práce směrodatné. Pokusím se však popsat hlavní východiska Franklové teorie, která jsou nezbytná pro pochopení jeho pojetí svobody, zmíním Franklův koncept

etiologie pro *duchovní* patologii člověka a stručně představím tři základní metody Franklovy logoterapie - *postojová změna, paradoxní intence a dereflexe*.

Zásadním rozdílem Franklovy psychoterapie od jiných systémů je jeho pojetí člověka. Jádro toho, proč považuje ostatní přístupy za redukcionistické a tvrdí o nich, že jsou v zajetí psychologismu, je to, že přehlíží *duchovní* rovinu člověka a všechno, co je v ní, projektují do roviny *psychické*. Tvrdí, že „člověk je ale víc, než jeho psýcha“ (Frankl, 1949/1994, s. 84). Tím se nesnaží ostatní směry zpochybnit a nahradit, nýbrž doplnit. Jaká je tedy Franklova představa o člověku? Frankl je toho názoru, že člověk je multidimenzionální bytost, kterou definuje jako „jednotu vzdor rozmanitosti. Neboť existuje antropologická jednota vzdor ontologickým diferenciacím“ (Frankl, 1946/2006, s. 101). Tyto dimenze jsou 3 a to *biologická, psychická a duchovní*. V tom se, dle Frankla, člověk liší od říše zvířat, která postrádají onu duchovní dimenzi, která je v dané hierarchii tou nejvyšší. Tato dimenze je tudíž specificky lidská a cokoliv se z ní projektuje do jiných rovin, dělá z oněch fenoménů něco jiného, než doopravdy jsou. Jako příklad uvádí geometrickou analogii: „Promítám-li kupříkladu nápojovou sklenici, geometrický válec, z trojdimenzionálního prostoru do dvojdimenzionálních rovin půdorysy a bokorysy, dostávám v jednom případě kruh, v druhém obdélník“ (Frankl, 1946/2006, s. 102). Jeden fenomén se tak po projekci stává něčím jiným. Druhou možnou chybou projekce je situace, kdy několik různých objektů promítnutých do nižší dimenze splynou v jedno - například z válce, kuželu a koule vznikne v každém případě kruh (Frankl, 1946/2006). Franklova logoterapie je tedy zaměřena na ty oblasti a patologie lidského života, které spadají do roviny duchovní. V této rovině jde člověku primárně o naplnění smyslu, což Frankl popisuje jako *vůli ke smyslu*.

Člověk je dle Frankla vždy orientován na naplnění smyslu, jehož možnost ho obklopuje v každé situaci. Smysl však nemůžeme vytvořit a ani nejsme ti, komu je životem dáván, nýbrž pouze nabízen. Frankl zde používá kopernikovský obrat a říká, že „nejde o to, co my očekáváme od života, jako spíše o to, co život očekává od nás“ (Frankl, 1946/2016, s. 96). Při hledání smyslu člověka vede svědomí, které Frankl metaforicky nazývá *orgánem smyslu*. Frankl rozlišuje 3 druhy smyslu a to *smysl konkrétní situace, smysl života a smysl celku světa*, kterému někdy říká *nadsmysl* (Frankl, 2005/2009). Tyto smysly člověk naplňuje uskutečňováním hodnot, které rozděljuje také do 3 kategorií - *hodnoty tvůrčí, zážitkové a postojové* (Frankl, 1982/1997). Tvůrčí hodnoty naplňujeme činnostmi ve vnějším světě, například prací nebo jinými aktivitami. Zážitkové hodnoty

naplňujeme v porovnání s tvůrčími pasivně, jako například prožitek lásky s jiným člověkem nebo nádherný výhled v přírodě. Postojové hodnoty, které Frankl pokládá jako ty nejvyšší, se projevují zaujetím postoje vůči nějaké skutečnosti, což dělá z pasivního vztahování se aktivní výkon. Nejvýrazněji to lze zaznamenat v situaci, kdy člověk trpí. Změnou postoje se otevře možnost naplnit smysl, který v dané situaci nebyl sto zahlédnout. Frankl (1997/2016) na toto téma zmiňuje příklad, kdy se na něho obrátil lékař, kterému zemřela manželka a nebyl schopen se s tou situací vyrovnat. Zeptal se ho tedy, jak by se cítila manželka, kdyby místo ní zemřel on. V tu chvíli si onen muž uvědomil břímě, které je sice nucen nést, ale právě díky tomu toho byla ušetřena jeho manželka. Lékař tak změnil svůj postoj k danému osudu a našel v takové situaci smysl - smysl oběti. „Postojové hodnoty vynikají nad hodnotami tvůrčími a prožitkovými, neboť smysl utrpení je o dimenzi výš, je nadřazen smyslu práce i smyslu lásky“ (Frankl, 1977/2016, s. 71).

Postup, který Frankl zvolil v rozhovoru s tímto mužem, je metoda kterou nazval *postojová změna*. Je to naše jediná zbraň v případě, kdy čelíme hroznému osudu, který nemůžeme změnit. Ve spojitosti s tím Frankl hovoří o takzvané *tragické triádě logoterapie*. Jsou to 3 situace a sice: neodstranitelné utrpení (jako případ muže, který přišel o milovanou manželku), vlastní pocit viny a nevyhnutelná smrt (seminář Balcar 2019). Jsou tragické, protože s nimi nemůžeme dělat nic jiného, než k nim zaujmout jiný postoj a najít *smysl v utrpení*. Druhou metodou logoterapie je *paradoxní intence*, která je vhodná při strachu, jejíž objekt není nijak ohrožující a pacient si je této iracionálnosti vědom, například při fobiích. Metoda spočívá v tom, že to, čeho se bojíme, si začneme paradoxně přát a toto přání musí být formulováno takovým způsobem, aby to pacientovi připadalo komické a dokázal se tomu, a tím i sám sobě, smát. Je to užití humoru za účelem sebeodstupu, který je užitečný proti strachu. O moci humoru se sám přesvědčil v koncentračním táboře, kdy jemu i ostatním vězňům pomáhal přenést se nad krutou realitou kolem nich. „I humor je zbraní duše v boji o přežití“ (Frankl, 1946/2016, s. 59). Jestliže se něčeho intenzivně bojíme a nedokážeme od toho odpoutat pozornost, nazývá to Frankl *hyperintence*. Pokud se něčeho snažíme intenzivně dosáhnout, nastává také *hyperintence*, ale kromě ní i nadměrná reflexe, neboli *hyperreflexe*. Ta zabraňuje dosažení žádaného cíle a na tomto místě Frankl používá svoji třetí metodu - *dereflexi* (Frankl, 1977/2016). Nejčastěji aplikaci této metody uvádí u sexuálních problémů, například ženské neschopnosti dosáhnout orgasmu při aktu milování. Cílem je odpoutat pacientku

myšlenkami od jejího cíle, tedy dosáhnutí orgasmu, aby se mohla duchapřítomně věnovat samotnému aktu a tím umožnit dosáhnutí onoho cíle. Při této metodě však pacient nesmí znát její záměr, neboť by se pacient nezbavil své *hyperreflexe* a nedosáhlo se tak chtěného účinku. Z tohoto důvodu logoterapeuti předkládají jiný záměr, nebo jen o svém záměru pomlčí.

Spolu s novými metodami přichází Frankl i s novou patologií. K somatickým onemocněním pro *biologickou* dimenzi a psychogenním onemocněním pro *psychickou* dimenzi přidává Frankl *noogenní* onemocnění pro *duchovní* dimenzi. Noogenní příčina tkví v nedostatku nebo absenci smyslu, což může vést k takzvané *noogenní neuróze*, kterou Frankl považuje za typickou pro dnešní dobu. Ve své knize *Lékařská péče o duši* (1946/2016) odkazuje na řadu výzkumů, z kterých vyplývá, že syndrom noogenní neurózy se vyskytuje u 20 % případů všech neuróz. První instanci absence smyslu nazývá Frankl *existenciální vakuem*. Je to pocit bezsmyslnosti a vnitřní prázdnoty v životě. Při silném a nebo dlouhodobém pocitu bezsmyslnosti je člověk ve stavu, který nazývá *existenciální frustrace*. Člověk sám si toho nemusí být vědom, neboť „existenciální frustrace však obvykle není manifestní, nýbrž latentní“ (Frankl, 1977/2016, s. 67). To může vést až k depresi, jejíž etiologie by byla v tomto případě noogenní. Frankl však vzápětí dodává, že „ne každá existenciální frustrace se stává patogenem a ne každé neurotické onemocnění je noogenní“ (Frankl, 1977/2016, s. 76).

Frankl měl několik žáků, kteří jeho učení šíří a vyvíjejí po celém světě. Mezi nejznámější patří Elisabeth Lukasová, která se drží původního pojetí logoterapie v podání Frankla, a Alfred Längle, který na jeho myšlenky navázal a rozpracoval metodu s názvem *Osobní existenciální analýza* (Längle, 2000/2001). Záměrně jsem se v této kapitole snažil vyhnout tématu svobody a odpovědnosti, na kterém Franklovo pojetí člověka stojí, neboť to bude tématem příští kapitoly.

2.4 Svoboda

Svoboda je neodmyslitelnou součástí Franklovy teorie. Jak jsem již zmínil, že člověk se podle Frankla liší od zvířat navíc dimenzí *duchovní*, tak právě tato dimenze je oblastí svobody. Na rozdíl od zvířat je člověk bytost, která je svobodná. To ale neznamená, že není determinována. Stále je determinována podmínkami tělesnými, psychickými a

prostředím, ve kterém žije. To všechno jsou determinanty, které na člověka působí a kterým musí čelit, neboť je to jeho vlastním osudem. Frankl však osud chápe jako podmínku pro to, aby člověk vůbec mohl být svobodný: „Svoboda bez osudu je nemožná; svoboda může být pouze svobodou vůči nějakému osudu, svobodným chováním se k osudu“ (Frankl, 1946/2006, s. 88). Člověk nemá *svobodu od* něčeho, nýbrž *svobodu k* něčemu. Tato svoboda spočívá v zaujetí stanoviska ke svému osudu. Stanovisko je akt rozhodnutí a tím je člověk bytostí, která sama sebe určuje. „Určuje se sám v tom, zda se podmínkám poddá a nebo se jim postaví. Jinými slovy, člověk má vposledku schopnost sebeurčení“ (Frankl, 1949/1994, s. 83). Takovými akty člověk přesahuje sebe samého a spoluutváří tím, kým je, proto Frankl tvrdí, že „podstata lidské existence spočívá v sebetranscendenci“ (Frankl, 1946/2006, s. 37). Frankl v tomto ohledu věří ve svobodnou vůli. Dokonce tvrdí, že skutečně pochybovat o svobodě vůle může jen těžký psychotik trpící paranoidní schizofrenií nebo osoba indoktrinovaná deterministickou filozofií (Frankl, 1946/2006). Není tomu tak, že člověk svobodu má, spíše člověk je svobodou. Je to jeho inherentní součástí jakožto duchovní bytosti. Člověk se ale může své svobody „vzdát“, tím se však nezabavuje svobodné vůle, nýbrž její síly. Neboť „ten, kdo považuje svůj osud za zpečetěný, není schopen jej přemoci“ (Frankl, 1946/2006, s. 92). Právě víra v absolutní determinismus, který Frankl nazývá pan-determinismem, vede k fatalistickému postoji, kdy člověk nevěří ve svoji možnost určovat sama sebe a nepřebírá tak za sebe zodpovědnost. Tím narážíme na důležitý komponent svobody a tím je odpovědnost. „Být svobodným je negativní aspekt jevu, jehož pozitivní aspekt znamená být odpovědným. Svoboda se obrací ve svévoli, není-li prožívána ve smyslu odpovědnosti“ (Frankl, 1982/1997, s. 118).

Zde se dostáváme ke spojitosti svobody a smyslu. Být svobodným nutně znamená být odpovědným, ale otázkou zůstává, *za co je člověk odpovědný*. Na to Frankl říká, že „odpovědnost vždy znamená: odpovědnost vůči smyslu“ (Frankl, 1946/2006, s. 43). Ostatně lidské bytí je pro Frankla odpovědí na otázku, kterou nám klade život, a tou je otázka po smyslu života. Jak jsem již zmínil v předešlé kapitole, člověk naplňuje smysl uskutečňováním hodnot, tedy být odpovědným také „znamená od počátku být odpovědným za realizaci hodnot“ (Frankl, 1946/2006, s. 71). Vynořuje se otázka, zda hodnoty, které člověk naplňuje, nejsou vlastně determinantem v *duchovní* sféře, podobně jako jsou pudy determinantem ve sféře *psychické*. Na to Frankl odpovídá, že oproti psychodynamice je pro svět hodnot takzvaná *noodynamika*, kde nejsme hodnotami

pohánění (jako u pudů), nýbrž tažení (Frankl, 1946/2006). Toto tažení nám ponechává svobodu, „ale tato svoboda spočívá jedině ve volbě mezi dvěma možnostmi: slyšet hlas svědomí, nebo nedbat jeho varování“ (Frankl, 1974/2007, s. 58). Smysl je vždy jedinečný pro konkrétního člověka z možností, které vyplývají z jeho konkrétní situace. Proto v rámci logoterapie „rozhodnutí musí zůstat na pacientovi, jak interpretuje svoji odpovědnost“ (Frankl, 1946/2006, s. 197). Obecně vzato je každý člověk odpovědný za svůj smysl, ale každý po svém. Vztaženo zpět k osudu, dva lidé se „stejnými“ výchozími podmínkami mohou své možnosti využít různým způsobem a naplnit různý smysl. Frankl zmiňuje příklad dvou jednovaječných dvojčat, z nichž jedno se stalo úspěšným kriminálním a druhé uznávaným kriminalistou. Oba měli stejné dispozice, avšak je využili jiným způsobem a naplnili tak jiným smyslem. To vše je na rozhodnutí, která svobodně a odpovědně vykonáme, neboť „dispozice jsou disponibilní. To však znamená, že jsou „k dispozici“, k volnému použití - a sice komu? Právě naší svobodě“ (Frankl, 1982/1997, s. 34).

K otázce, co je dobré a zlé, se Frankl nestaví v pozici liberálního subjektivismu, ale ani nesáhá k žádnému konkrétnímu popisu. Mravní paradigma v jeho konceptech je, že dobré je to, co podporuje naplnění smyslu a zlé je to, co tomu brání (Frankl, 1977/2016). Řekl jsem, že podstata lidské existence u Frankla spočívá v sebetranscendenci, tudíž člověk je vždy tažen k něčemu, co ho přesahuje. Aby toho docílil, musí vyslyšet svůj hlas svědomí, být otevřený světu hodnot a naplňovat je. Tato výsada je člověku vlastní a vždy může naplnit nějaký smysl. Za nejvyšší ze všech hodnot Frankl považuje hodnoty postojové, a proto jako hlavní úlohu psychoterapie nevidí jen v tom naučit člověka být schopným pracovat a milovat, nýbrž mu dopomoci k tomu být schopen snášet utrpení (Frankl, 1950/2007). Ať už má však člověk sebe slabší vůli a zarytě nevěří ve svou vlastní svobodu, tak je podle Frankla vždy jeho výsledné chování aktem rozhodnutí, ať už si toho je vědom, nebo ne.

3 ERICH FROMM A VIKTOR E. FRANKL - KOMPARACE

Premisa, ze které pro tuto komparaci vycházím, je, že dva lidé mohou užívat naprosto jiná slova, ale přece mohou říkat to samé. Mým cílem však nebude sdělit, že Frankl a Fromm ve výsledku říkají totéž. Spíše se pokusím jejich myšlenková východiska a závěry porovnat a poukázat, v čem by se mohly shodovat. K takovému úkolu by byla přínosná vzájemná vyjádření obou autorů. Bohužel jsem však v knihách ani na internetu nenašel zmínku, že by se k sobě vzájemně vyjadřovali, ba se setkali, což mi přijde velice zvláštní, neboť to byli vrstevníci a oba mezinárodně uznávané osobnosti ve svém oboru. Nejdříve porovnáám, zda byla jejich životní a literární východiska podobná, či vzdálená. To považuji za relevantní faktory, které mohou odpovídat jejich užitému slovníku, způsobu myšlení i životnímu přístupu. Dále porovnáám jejich psychoterapeutické přístupy z hlediska jejich teorie, cílů a předpokládaných účinných faktorů. Posledním a hlavním porovnáním bude jejich pojetí svobody.

3.1 Životy autorů

Oba autoři se narodili do židovských rodin v Německu a Rakousku začátkem dvacátého století pouhých 5 let od sebe. Své dětství prožili v bezpečném rodinném zázemí bez vážnějších problémů. Odmala byli vedeni v judaismu a Fromm toužil stát se rabínem, kdežto Franklovy sny byly stát se lékařem. Během střední školy se Fromm aktivně vzdělával v biblických textech pod vedením rabínů, naopak Frankl se začal zajímat o psychologii a filosofii. Pro Fromma byl hlavní zlom první světová válka, kdy byl pronásledován otázkou, jak je to možné, a dal si za cíl porozumět společenským jevům. To ho svedlo na studium sociologie a spolu s tím začal upouštět od ortodoxního vyznání judaismu. Frankl, stále filosofující nad smyslem života, se vydal na studium medicíny a začal přednášet o svém pojetí smyslu života jako primární lidské potřeby. Druhým mezníkem pro Fromma bylo podstoupení intenzivní psychoanalýzy, díky čemuž se začal více zajímat o psychologii jedince a jeho nevědomých silách, které s ním hýbou, což

poznal i sám na sobě. Frankl tuto zkušenost nikdy neměl a vzdělával se v tomto směru jen teoreticky a na svých pacientech. Velký mezník byl však začátek druhé světové války, kde se Fromm rozhodl emigrovat, zatímco Frankl této možnosti nevyužil a strávil tři roky v koncentračním táboře, kde přežil s velikým štěstím, a byl svědkem jinak nevídaných lidských podmínek a reakcí na ně. Tato zkušenost ho utvrdila v jeho teorii a začal o ni publikovat a přednášet. Jeho psychologie jedince vzhledem k válce však byla psychologii oběti, která trpí a přesto je schopna tomuto osudu čelit. Fromm se však zaměřil na popis druhé strany, tedy lidí, které nacismus strhl na svoji stranu, a snaží se vysvětlit příčinu jejich nelidského chování. Zbytek života strávili oba autoři psaním, přednášením a praxí psychoterapeuta.

Životy obou autorů mají určité podobnosti a zažili v nich velké mezníky. Oba mají osobní zkušenost s něčím, co je utvrdilo, že jejich myšlení je správné. Pro Fromma to bylo podrobení psychoanalýze a skutečnost válek a holokaustu. Pro Frankla roky strávené v utrpení na hranici smrti, kde si přesto po celou dobu zachoval svoji integritu a vůli žít.

3.2 Vliv jiných autorů

Fromm celý život studoval náboženské texty, a to se nepochybně projevilo v jeho pracích. Od 12 let studoval Talmud a po zbytek dospělého života si každý den vyhradoval čas na studium. Kromě toho studoval důkladně Freuda a vědecké práce k jeho psychologicko-sociologickým pracím. Jeho vlastní tvorba je na pomezí vědy a filosofie s prvky teologie. Kromě Freuda a Marxe, kteří měli největší vliv na Frommovu tvorbu, se v jeho textech odkazuje mimo jiné na Spinozu, Kanta, Akvinského, Eckharta, Jamese, Leibnize a Hegela. Frankl měl, dle jeho slov, svoji ideu vůle k smyslu již od mala. Té se držel a studiem filosofie pro ni získával argumenty. Konfrontací s psychologii Freuda a Adlera měl zase systémy, které mu pomohly své myšlení vymezit. Po přečtení textů od filosofů Ostwalda a Fechnera se začal více zajímat o filosofii a psychologii. Autoři, na které odkazuje, se řadí do směrů existencialismus a fenomenologie. Důležitými autory pro Frankla byl Scheler, jehož *Formalismus v etice* nosil u sebe, a Nietzsche, pro jeho myšlenky o síle lidské vůle. Dále se odkazuje na Jasperse, Heideggera, Binswanger, Kanta a Schopenhauera.

Co se týče osobního kontaktu, tak se Fromm pohyboval v psychoanalytických kruzích, kde se vzájemně ovlivňovali s Horneyovou a Sullivanem. S nimi akcentuje na důležitost mezilidských vztahů a potřebě někam patřit. Frankl se osobně stýkal s Binswangerem, Jaspersem, Heideggerem či Marcellem.

Troufám si tvrdit, že pro Frommovu vlastní tvorbu hráli jiní myslitelé mnohem větší roli než pro Frankla. Zprvč z důvodu, že studiem jiných autorů trávil zřejmě mnohem více času, ale také proto, že ve svých pracích velmi často odkazuje na jejich myšlenky. Nezpochybnitelně se v jeho myšlení otiskly texty Freuda a Marxe, jejichž poznatky originálním způsobem kombinuje. Frankl svoji hlavní myšlenku rozvíjel nezávisle na nikom. Avšak argumentace, kterými své myšlení podkládá, je výrazně poznamenána všemi výše zmíněnými filosofy, které studoval a s kterými se stýkal. Ve většině případů sahá k přesným citacím. Jako nejvýraznější osobnost, která oba autory společně poznamenala, je jednoznačně Freud. Frankl se však velmi brzy začal vůči Freudovi vymezovat a své vlastní závěry s Freudem pouze porovnává. Fromm naopak byl celý život psychoanalytikem a ve všech textech z Freuda vychází a snaží se jej doplnit. Fromm i Frankl převážně vycházeli z jiných autorů, ale spojují je někteří klasici jako Kant a Nietzsche.

3.3 Psychoterapeutické přístupy

Oba autoři se shodují v tom, že psychoanalýza ve Freudově podání je redukcionistická. Frankl v ní postrádá *duchovní* rozměr člověka, který je specificky lidský a je v ní obsažena hlavní lidská potřeba - potřeba *smyslu*. Přichází tedy se svým vlastním psychoterapeutickým směrem, který nazývá *logoterapie*. Fromm, který praktikoval celý život psychoanalýzu, nepřichází s novým psychoterapeutickým směrem, ale říká, že psychoanalýza by se měla dále vyvíjet a brát v potaz existenciální rozměr člověka. Člověk má dle něj i specificky lidské potřeby, které pocházejí z podmínek lidské situace. Mezi takové řadí „potřeby vztahů, transcendence, zakořenění, prožitku identity, potřeby orientačního rámce a objektu danosti.“ (Fromm, 1955/2009, s. 64). Svůj vlastní přístup pojmenovává pouze orientačně ve svých knihách, aby tak mohl popsat rozdíly vůči klasické psychoanalýze. Říká mu *transterapeutická psychoanalýza*.

Z hlediska časovosti Frankl tvrdí, že oproti psychoanalýze, která se zaměřuje na minulost, je logoterapie orientována na budoucnost a tím na možnosti a úkoly člověka, která může v budoucnu uskutečnit (Frankl, 1949/1994). Dokonce o psychoanalýze tvrdí, že „ak je psychoanalytické liečenie niekedy skutočne účinné, je to okľukou cez existenciálnu predstavu, na základe existenciálneho obratu.“ (Frankl, 1950/2007, s. 39). Logoterapeutickým cílem je pomoci pacientovi k nalezení smyslu prostřednictvím naplňování hodnot, které dělí na *zážitkové*, *tvůrčí* a *postojové*. Postojové hodnoty Frankl vnímá jako nadřazenější zbylým dvěma, neboť jako jediné jsou schopny člověku pomoci překonat jinak nevyhnutelné utrpení. Fromm základní cíl sdílí s klasickou psychoanalýzou, tedy odhalení nevědomí, přenosů a racionalizací za účelem zbavení pacienta neurotických symptomů (Fromm, 1989/2016). Dodává však, že hlavní význam psychoanalýzy je, „že umožňuje *duchovní* změnu osobnosti, a nikoli jen léčbu symptomů“ (Fromm, 1991/2018, s. 42). Dalo by se tak usuzovat, proč svůj přístup nazývá právě *transterapeutický*. Jestliže cílem a ukončením psychoanalýzy je člověk zbavený symptomů, pak Fromm pokračuje dál a vidí jiné cíle a potřeby, které přesahují původní *terapeutické*. „Transterapeutickým cílem je sebeosvobození člověka pomocí optimálního sebeuvědomění“ (Fromm, 1989/2016, s. 81). To znamená pomoci člověku s řešením jeho vlastního bytí, které je pro něho problémem, neboť člověk „musí sám sobě skládat účty o sobě a o smyslu své existence“. V takovém případě může být obsahem debaty přítomnost i budoucnost. Fromm tedy pracuje převážně s minulostí, ale ne jenom.

Frankl i Fromm se ve své terapii zaobírají nevědomím. Fromm v klasickém psychoanalytickém smyslu, jejímž cílem je zvědomit její obsah a osvobodit tak člověka od jejího determinujícího vlivu. Za tímto účelem užívá výkladu snů, které pomáhají rozluštit obsah nevědomých přání a jiných pohnutek. Frankl přichází s novým konceptem nevědomí, které je na rovině *duchovní*. Tomuto nevědomí však nedává význam něčeho, co nás ovládá a my o tom nevíme. Lidské chování je dle Frankla vždy ve finálním stadiu výsledkem rozhodnutí. Toto nevědomí je pak souborem rozhodnutí, kterých si nejsme vědomi přinejmenším v tom smyslu, že je nereflektujeme, tedy jsme o nich vědomě nepřemýšleli (Frankl, 1950/2007). Proto Frankl člověka vždy činí odpovědným za jeho chování, protože chování považuje vždy za výsledek rozhodnutí, které může být vědomé i nevědomé. Proto by zřejmě otázka v rámci logoterapie nebyla *co způsobilo, že jste se tak zachoval*, ale spíše *proč jste se rozhodl takto zachovat*. Přestože Fromm pracuje s nevědomím v psychoanalytickém smyslu, sám je toho názoru, že není žádoucí předávat

těmto vlivům plnou odpovědnost: „Otázka „proč jsem takový, jaký jsem?“ je základní otázka pro většinu psychoterapeutů, kdežto já se ptám: „Kdo jsem?““ (Fromm, 1991/2018, s. 56). Dodává k tomu, že od Freudovy doby „člověk je zodpovědný nikoli jen za to, co si myslí, ale také za své nevědomí“ (Fromm, 1991/2018, s. 68).

Řekl jsem, že pro oba autory je klasická psychoanalýza redukcionistická. Otázkou zůstává, zda by Frankl pokládal za redukcionistu i Fromma, který sice byl celý život psychoanalytikem, avšak s výhradami v podobném smyslu, jaké měl vůči psychoanalýze právě Frankl. To se bohužel už nedozvíme. Nicméně se dá předpokládat, že nikoliv. Přestože Frommovy základní cíle byly stále psychoanalytické, tak pracoval i s jinými lidskými potřebami, které považoval za specificky lidské a mezi které patřil i smysl života. Frankl považoval hledání po smyslu jako tu nejlidštější a také nejdůležitější lidskou potřebu. Fromm považuje za nejsilnější lidskou potřebu překonat pocit odloučenosti. Další potřeby více nehierarchizuje a říká o člověku, že „jeho svědomí by mu mělo napovědět, jaké potřeby by měl kultivovat a uspokojit, a jaké by měl naopak omezit a nechat umřít“ (Fromm, 1955/2009, s. 30). Již jsem zmínil, že Frankl považoval svědomí za *orgán smyslu*, který navádí člověka k nalézání smyslu. V tomto ohledu to vypadá, že si myslí to samé. Co by si na druhou stranu myslel Fromm o Franklovi, také již nezjistíme. Já však usuzuji, že by ho mohl považovat za humanistu, který, byť jiným způsobem, pomáhá lidem řešit jejich specificky lidskou potřebu. Pravděpodobně by ale Franklovi vytkl, že přehlídí sílu nevědomých impulzů, bez jejichž odhalení a zpracování zůstává člověk jejich otrokem a nadále mu budou znepríjemňovat život. Co se tedy týče Frommova základního cíle v psychoterapii, je logoterapii velmi vzdálen. Co se však týče jeho *transterapeutických* cílů v psychoterapii, tak se zdá, že si jsou s logoterapií naopak velmi podobné.

3.4 Svoboda

Fromm i Frankl jsou toho názoru, že člověk se liší od zvířat tím, že má svobodu. Lépe řečeno, že je svobodný. Co tou svobodou ale myslí, co to je svoboda? Má nějaké hranice? Mají ji všichni, nebo ji někdo má a někdo ne? Nebo je tomu tak, že ji někdo má více a někdo méně, a na čem to závisí? Mají lidé svobodnou vůli, nebo jsou absolutně determinováni? Nad těmito otázkami se oba autoři ve svých pracích zamýšlejí, vytváří

vlastní koncepty a podávají určité odpovědi. Mým úkolem nyní bude tyto odpovědi stručně shrnout a vzájemně porovnat.

K pochopení jejich pojetí svobody považují za důležité prvně předložit, jak definují člověka a jeho podstatu:

Fromm nepovažuje za podstatu člověka nějakou substanci či vlastnost, nýbrž „rozpor inherentní lidské existenci“ (Fromm, 1964/1969, s. 95). Tento rozpor vězí v tom, že člověk je, stejně jako zvířata, součástí přírody a jejich vlivů, ale zároveň si je vědom sebe sama, své minulosti i budoucnosti. Díky tomu je součástí obou světů, ale přitom nepatří úplně ani do jednoho. To způsobuje jeho pocit odloučenosti a je ve světě cizincem. Žije v konfliktu mezi dvěma světy a *musí* tento konflikt řešit. Fromm předkládá 2 možnosti, jak tento konflikt řešit, mezi kterými člověk *musí* volit. Svobodu volby tedy koncipuje do volby mezi *progresí* a *regresí*. Progres je volba uposlechnout hlas rozumu, rozvíjet svou lidskost a zbavovat se tak své animální stránky. Regres je naopak volba cesty zpět k primitivnějšímu způsobu existence, nedbat na svůj rozum a být vláčen instinkty a pudy. Tuto volbu musí činit každý, pokud se mu nepodaří dosáhnout konečného cíle, kdy je buď nezvratně progresivní, nebo regresivní. V takovém případě už člověk nemá svobodu volby, kterou Fromm definuje jako volbu mezi těmito dvěma možnostmi.

Frankl pokládá člověka za trojdimenzionální bytost, která se skládá z roviny *biologické, psychické a duchovní*. Právě svou duchovní rovinou, která je výš než zbylé dvě, se liší od všech zvířat a jedině v této rovině je člověk svobodný. Definuje tedy člověka „jako takovou bytost, která se osvobozuje již také od toho, čím je určena (určena jako biologicko-psychologicko-sociologický typ)“ (Frankl, 1946/2006, s. 88). Právě tím, že se osvobozuje od svých určeností, tím sama sebe transcenduje. Říká tedy, že „podstata lidské existence spočívá v sebetranscendenci“ (Frankl, 1946/2006, s. 37). A jak se lidská bytost dle Frankla osvobozuje? Tím, že se *rozhoduje*. Rozhoduje se, jaký zaujme postoj. Za své rozhodnutí člověk vždy nese zodpovědnost. Nyní je nutné připojit Franklovu druhou definici podstaty člověka: „V odpovědnosti vidí logoterapie podstatu lidské existence“ (Frankl, 1949/1994, s. 72). Člověk tedy transcenduje sama sebe svým osvobozováním se, které činí prostřednictvím rozhodnutí, za která nese odpovědnost a „odpovědnost vždy znamená: odpovědnost vůči smyslu“ (Frankl, 1946/2006, s. 43). Jak jsem již zmínil, dle Frankla je smysl primární a specificky lidská potřeba, kterou naplňuje

uskutečňováním hodnot, přičemž ho vede *svědomí*, které hodnoty vyhledává a rozpoznává. Hodnoty ale člověka nedeterminují, pouze mu dávají na výběr. Rozhodování tedy „spočívá jedině ve volbě mezi dvěma možnostmi: slyšet svědomí, nebo nedbat jeho varování“ (Frankl, 1974/2007, s. 58). Jinými slovy se člověk buď podrobí nahodilosti, která ho určuje, nebo k ní zaujme postoj, který ho *může* obdarovat smyslem, ale také nemusí. Neboť „svědomí může člověka také oklamat“ (Frankl, 1982/1997, s. 17).

Nyní jsem popsal vztah podstaty lidské existence a svobodné volby v rámci konceptů obou autorů. Nabízí se však ještě jiný pohled na svobodu. Oba autoři hovoří o *svobodě od* a dále o *svobodě k*:

Fromm tvrdí, že „lidská existence a svoboda jsou od počátku neodlučitelné“ (Fromm, 1941/2014, s. 38). Tím má na mysli *negativní* svobodu, tedy svobodu *od* vnějších i vnitřních vlivů. Člověk dle Fromma je objektem přírodních a sociálních sil, ale zároveň není „jenom objektem okolností. Má svou vlastní vůli, schopnosti i svobodu předvářet a měnit svět - v určitých mezích“ (Fromm, 1964/1969, s. 22). Tvrdí, že v průběhu historie se společnost neustále vyvíjí a svoboda od vnějších vlivů neustále narůstá. To neplatí jen o vývoji společnosti, ale i vývoji jedince od dítěte k dospělosti. Tento proces osvobozování nazývá procesem *individualizace*. Člověk prý touží po svobodě a více svobody mu poskytuje více možností seberealizace, ale zároveň ho vystavuje pocitům odloučenosti a samoty. Překonat pocit odloučenosti pokládá Fromm za nejsilnější lidskou potřebu, která je tak silná, že člověk je ochoten kvůli tomu obětovat svoji svobodu. „Břemeno „svobody“ je neúnosné. A nepodaří-li se člověku dospět od negativní svobody k pozitivní, musí se snažit svobodě uniknout“ (Fromm, 1941/2014, s. 109). Člověk tak musí volit opět mezi dvěma možnostmi: vzdát se svobody a spadnout do nového podrobení se, nebo realizovat sám sebe skrze spontánní aktivitu. Pozitivní svoboda, neboli *svoboda k*, je tedy využití své svobody a nevzdání se své integrity. Dobrým příkladem takového řešení je láska a práce. Pozitivní svoboda v sobě nese ale také odpovědnost, která může lidi odrazovat. V takovém případě se lidé zbavují své svobody v podobě *autoritářství*, *destruktivity* a *konformity*, což Fromm nazývá *mechanismy úniku*, kdy je člověk pod nadvládou iracionálních vášní. Každý člověk je tedy jednak různě svobodný na základě své situovanosti, ale také záleží, jak s danou svobodu naloží.

Frankl také říká, že „člověk není zcela podmíněn a determinován. Určuje se sám v tom, zda se se podmínkám poddá a nebo se jim postaví“ (Frankl, 1949/1994, s. 83). Těmto podmínkám říká osud, který má podoby biologické, psychické nebo sociologické. Je-li řeč o lidské svobodě, tak je to dle Frankla možné právě díky osudu, neboť „svoboda bez osudu je nemožná; svoboda může být svobodou vůči nějakému osudu, svobodným chováním se k osudu“ (Frankl, 1946/2006, s. 88). V jeho pojetí člověk není svobodný *od*, nýbrž pouze *k*. Tato svoboda *k* spočívá v tom, že můžeme zaujmout postoj. Postoj může být všelijaký a záleží na člověku, jaký zaujme. Postoj je rozhodnutím a to v sobě nese odpovědnost. Jsou však postoje, kdy při nich člověk nebere odpovědnost na sebe, nýbrž ji předává na jiný objekt. Frankl zmiňuje čtyři takové případy, které považuje za specifické „patologické činitele ducha našho času“ (Frankl, 1950/2007, s. 66), a to *provizorní postoj k životu, fatalistický postoj, kolektivistické myšlení a fanaticismus* (Frankl, 1950/2007). Podotýká však, že neexistuje situace, kdy se člověk nemůže postavit svému osudu odpovědným postojem. Obrací se tak na svoji osobní zkušenost z koncentračního tábora, když říká, že „existovalo přece dost příkladů toho, že identický zážitek situace v koncentračním táboře nevedl u některých k regresi, ano naopak: vedl k progresi, k vnitřnímu postup vpřed a výš“ (Frankl, 1982/1997, s. 67).

Zbývá popsat, jak se probírání autoři vztahují k problematice svobodné vůle:

Frankl jednoznačně tvrdí, že „svobodná vůle je pro nepředpojatého člověka samozřejmost“ (Frankl, 1946/2006, s. 90). Projev svobody vůle vidí v rozhodování, což jako schopnost přikládá člověku za jeho inherentní součást, která vždy předchází veškerému chování. Tím však nemá na mysli činnosti, které nespádají pod lidskou vůli. Mezi takové můžeme zařadit například reflex. Frankl proto rozlišuje příčinu a důvod: „krájí-li někdo cibuli, pláče. Jeho slzy mají příčinu, ale není zde žádný důvod k pláči“ (Frankl, 1982/1997, s. 114)

Fromm se takto stručně a jednoznačně k problému svobodné vůle nevyjádřil. Snaží se postihnout hlavní dosavadní problémy tohoto tématu ve filosofii a jako hlavní nedostatek vidí v tom, že se mluví o svobodě obecně, nikoliv však o svobodě jedince, neboť „jeden člověk svobodu volit ještě má - kdežto druhý ji ztratil“ (Fromm, 1964/1969, s. 104). Tím přenáší problém svobody vůle na svobodu volby, která už byla probráno výše. K tomu je vhodné ještě dodat, že člověk „má svobodu zvolit si mezi alternativami, jež jsou determinovány celkovou situací“ (Fromm, 1964/1969, s. 123). Přeci jen by ale

Frommova stručná odpověď na problém svobody vůle mohla být, že „svoboda není nic jiného než schopnost následovat hlas rozumu, zdraví, dobrotivosti, svědomí proti hlasům iracionálních vášní“ (Fromm, 1964/1969, s. 107). To by se dalo vyložit tak, že jednání na základě vášní je determinováno *něčím, co nejsem já*, kdežto jednání na základě rozumu a svědomí je determinováno *mnou samým*, tedy jsem sám sobě příčinou. Tímto způsobem rozumím pak další Frommově myšlenku, když říká, že „nic není bez příčiny, ale ne všechno je determinováno“ (Frankl, 1964/1969, s. 118).

V myšlení obou autorů vidím jak společné prvky, tak některé rozdílnosti. Největší rozdíl spatřuji v tom, že oba přispěli k tématu svobody svým vlastním konceptem, v rámci kterého uvažují a pro který užívají specifický slovník. Zdá se mi však, že jejich pojetí člověka si je velmi blízké, i když ho podávají jinak. Shodují se v tom, že člověk se liší od zvířat tím, že má svobodu. Má totiž rozum, je si vědom sama sebe, má specificky lidské potřeby a je schopen činit volbu. Frankl tyto rozdíly zaobalil a řekl, že spadají do *duchovní* dimenze, kterou má jen člověk. Fromm tyto rozdíly přisuzuje člověku také, ale spíše mluví o duši či existenciálním rozměru člověka.

Oba uznávají, že lidské jednání je motivováno uspokojováním svých potřeb. Jako tu hlavní považoval Frankl nalezení smyslu, Fromm překonání odloučenosti. Při cestě za uspokojením tohoto cíle postavili své koncepty svobody volby, kterou rozdělili dialekticky. Frankl ji považuje za volbu mezi uposlechnutím a neuposlechnutím hlasu svého svědomí, Fromm mezi následováním rozumu nebo svých vášní. V obou případech je jasné, kterou možnost považují za správnou. V uposlechnutí svého svědomí i rozumu vidí oba krok směrem, který člověka dělá lidským.

Oba přisuzují člověku odpovědnost za své jednání a to i v případě, že si nejsou vědomi motivu svého chování. Frankl říká, že chování je v poslední instanci *vždy* následek rozhodnutí. Tedy je vždy svobodné, i když to dotyčný nereflektuje, což nazývá duchovním nevědomím. Fromm však, zdá se, předpokládá, že člověk může být uchvácen svými vášněmi, tudíž jeho chování může být nesvobodné, neboť je pod nadvládou nevědomí ve freudovském smyslu. Pro Frankla je tedy svobodná vůle samozřejmost. Člověk má vždy možnost volby postoje. Pokud se nechá ovládat svými vášněmi, pak je to jeho rozhodnutí. Například volbou fatalistického postoje. Fromm naopak uvádí 2 příklady, kdy člověk možnost volit (progres či regres) ztratil a volí už jen na základě rozumu, nebo vášní. Pokud však byla má původní interpretace správná, pak člověk

jednající z rozumu je pro Fromma sám sobě příčinou, tedy jednající svobodně, zatímco člověk regresivní je determinován. Cokoliv mezi tím je volba alternativ, kdy je člověk sváděn více jedním, či druhým směrem.

Přestože oba formulují myšlenku *svoboda od* a *svoboda k*, nepíší o ní stejně. Frankl tvrdí, že nejsme svobodní od něčeho, ale k něčemu. Bere určující podmínky jako něco, co tu je, a my se vůči tomu stavíme. Naším postojem a chováním sice můžeme ovlivnit budoucnost, ale tím se podmínek nezabýváme, pouze je změníme. Frankl se tedy nezabývá konkrétními podmínkami a jejich případnou vážností. Pouze tvrdí, že se jich nezabýváme a apeluje na to, že máme svobodu jim vzdorovat. Správným postojem tak můžeme napříč nepříznivými podmínkami naplnit hlavní lidskou potřebu - potřebu smyslu. Fromm na druhou stranu zdůrazňuje, že naše *svoboda od* je různorodá a vývojem společnosti i jedince má rostoucí tendenci. Rozebírá dopady, jaký tento proces, který nazývá individualizace, může mít. Zejména pocit odloučenosti, který aktivuje nejhlubší lidskou potřebu - překonat ho. Popisuje tak dvě možnosti řešení, jak tuto potřebu může ukojit. Jedním je přijetí odpovědnosti a seberealizace, druhým zbavení se svobody a tím i odpovědnosti, což nazývá mechanismy úniku. Myslím si, že zvolení jedné či druhé možnosti by se dalo přirovnat k Franklově postoji. Neboť i ten říká, že postoje v sobě nesou odpovědnost, ale zmiňuje také některé postoje, kdy se odpovědnost nepřisuzuje sobě, ale jinému objektu. Stejný princip je totiž vidět například u Frommova mechanismu *autoritářství*.

Podobnosti mezi těmito dvěma autory i v jiných tématech si všiml profesor Tavel (2007, s. 203), když píše: „Otázku „být nebo mít“ řeší Frankl stejně jako Fromm. Podobnost je i v názorech, že člověk se vymaňuje z pudového diktátu rozumem, že láska spojuje lidi navzájem, a přitom zachovává individualitu jednotlivce, a že se lásce člověk musí učit“.

Na závěr bych rád odkázal na názor Karla Poppera (1974), že není tak důležité, jaké pojmy a koncepty člověk užívá a jak je definuje, ale jak své myšlenky dokáže srozumitelně předat, aby se daly jasně pochopit a zkritizovat. Proto lidé, kteří užívají stejnou terminologii, mohou přesto tvrdit něco úplně jiného a naopak. Myslím si, že právě Erich Fromm a Viktor E. Frankl jsou vzorovým příkladem toho, že i když zastupují prakticky protichůdné psychotherapeutické směry, tak jsou jejich názory mnohem podobnější, než se na první pohled zdá.

Závěr

V této bakalářské práci jsem se snažil porovnat myšlenky Ericha Fromma a Viktora E. Frankla. Jako ústřední téma jsem si zvolil pojetí svobody. Za tímto účelem jsem nejprve předložil výklad obou autorů ve dvou samostatných kapitolách, kde jsem pojednával o jejich životě, literárních východiscích, vlastním přístupu k psychoterapii a nakonec o jejich pojetí lidské svobody. Následně jsem tyto informace shrnul v kapitole o komparaci, kde jsem se snažil vystihnout podobnosti i rozdílnosti ve všech zmíněných tématech, přičemž důraz byl kladen na společné prvky.

Ukázalo se, že autoři prožili svůj život v podobných podmínkách, neboť se narodili do židovských rodin na počátku 20. století v sousedních zemích. Oběma otřásla druhá světová válka, jejíž dopad se projevil v tom, že Fromm se snažil porozumět psychologickým mechanismům lidí, které nacismus následovali, a Franklova snaha byla prokázat, že i trpící člověk může ve svém životě najít smysl. Literární východiska měli značně odlišná, i když společně čerpali z Freuda a vymezovali se vůči němu. Fromm vycházel zejména z Marxe a náboženských textů, zatímco Frankl podpíral své myšlenky z filosofie, konkrétně z existencialismu a fenomenologie. Franklův psychotherapeutický přístup je naprosto originální a zaměřen na budoucnost a nalezení smyslu, kdežto Frommův přístup z většiny odpovídá klasické psychoanalýze. Čím se však od psychoanalýzy liší, tak je zaměření na specificky lidské potřeby, v kterých se s Franklem částečně shodují. Vyšlo také najevo, že jejich chápání lidské svobody vychází z celkového pojetí člověka, kde definují jeho podstatu a potřeby. Pro Frankla je podstatou člověka sebetranscendence, neboť činí svobodná rozhodnutí a vztahuje se ke světu. Fromm považuje za lidskou podstatu vnitřní rozpor, který spočívá v tom, že člověk je stále určován přírodou, ale zároveň ji přesahuje svým rozumem a sebeuvědoměním. Oba přišli s vlastními koncepty, kde svobodu volby rozdělují dialekticky. Pro Frankla to je volba mezi uposlechnutím či neuposlechnutím hlasu svého svědomí, pro Fromma volba mezi progresí a regresí. Frankl však připisuje člověku tuto svobodu volby v každé situaci, kdežto u Fromma jí může být člověk zcela zbaven a to ve 2 extrémních případech - člověk procitnuvší, zbavený chtivosti (progres), nebo člověk ovládaný impulzy, neschopný používat rozum. Za tato rozhodnutí přisuzují člověku odpovědnost. Oba se shodují v tom, že spousta lidí se snaží pocitu odpovědnosti uniknout. Fromm tomu říká mechanismy úniku, kdy se člověk vzdá se svobody, aby získal pocit jistoty a zbavil se odpovědnosti.

Pro Frankla se takový člověk nevzdá své svobody ani odpovědnosti, ale pouze tomu věří, neboli zaujme takový postoj. Některé takové postoje Frankla pojmenovává a říká, že to jsou typické patologie ducha jeho doby.

Zdá se tedy, že jejich myšlenkové pochody i výsledky se různí, ale dají se v nich najít podobné aspekty. Zakládají vše na tom, že člověk se diametrálně liší od zvířat svými specifickými schopnostmi, které mu dávají možnost dialektické volby. Oba v jedné možnosti vidí přiblížení se tomu, co člověka dělá lidským, kdežto v druhém případě člověk chátrá. Nejsou to jen autoři, kteří chtějí jen teoretizovat, nýbrž také zasvětili svůj život psychoterapii, kde aplikují své myšlenky, a snaží se lidem v jejich životní situaci pomoci. K samotné terapii však přistupují diametrálně odlišným způsobem. Přesto se ale zdá, že jejich terapeutické cíle jsou podobné.

Mým postupem bylo postupné nastudování knih obou autorů v českém překladu a následovné zpracování autorů zvlášť. Řada jejich knih dosud nebyla přeložena, a proto mé zdroje nepokrývají jejich celkovou knižní publikaci. Jejich hlavní díla jsem však měl k dispozici. V rámci rozsahu a zaměření této práce jsem se nevěnoval dalším tématům, kterým oba autoři věnují pozornost. Zdá se totiž, s odkazem na poznámku profesora Tavela, že podobnost mezi těmito autory se dá najít i v dalších tématech, jako například význam a důležitost lásky v životě. Je však možné, že moje vyhodnocení podobností mezi těmito autory bylo ovlivněno tím, že v jejich myšlení shledávám pro mne mnoho blízkých myšlenek a mohl jsem tak mít tendenci vidět shodu tam, kde ve skutečnosti být nemusí. Pro důkladnější srovnání jejich názorů by bylo vhodné pracovat s kompletním souborem díla psaným v původním jazyce, kde by se autor zaměřil nejen na zmíněná témata, ale na veškerá témata, kterým se věnují.

Seznam literatury

- Frankl, V. E. (2016). *A přesto říci životu ano: psycholog prožívá koncentrační tábor* (J. Hermach, překl.). Kostelním Vydří: Karmelitánské nakladatelství. (Originál byl publikován v roce 1946 s názvem *...trotzdem Ja zum Leben sagen*)
- Frankl, V. E. (1997). *Co v mých knihách není: autobiografie* (L. a J. Švarancovi, překl.). Brno: Cesta. (Z německého originálu *Was nicht in meinem Büchern steht*)
- Frankl, V. E. (1994). *Člověk hledá smysl: úvod do logoterapie* (Z. Trtík, překl.). Praha: Psychoanalytické nakladatelství. (Originál byl publikován v roce 1949 s názvem *Ein Psycholog erlebt das Konzentrationlager*)
- Frankl, V. E. & Lapide, P. (2009). *Hľadanie boha a otázka zmyslu* (M. Krankus, překl.). Bratislava: Lúč, vydavateľské družstvo. (Originál byl publikován v roce 2005 s názvem *Gottsuche und Sinnfrage, Ein Gespräch*)
- Frankl, V. E. (2006). *Lékařská péče o duši: základy logoterapie a existenciální analýzy* (V. Jochmann, překl.). Brno: Cesta. (Originál byl publikován v roce 1946 s názvem *Ärztliche Seelsorge*)
- Frankl, V. E. (2007). *Psychoterapie a náboženství: hledání nejvyššího smyslu* (L. Koubek & J. Vander, překl.). Brno: Cesta. (Originál byl publikován v roce 1974 s názvem *Der unbewusste Gott: Psychotherapie und Religion*)
- Frankl, V. E. (1998). *Psychoterapie pro laiky* (V. Smékal, překl.). Brno: Cesta. (Originál byl publikován v roce 1998 s názvem *Psychotherapie für den Laien*)
- Frankl, V. E. (2006). *Trpiaci človek* (M. Krankus, překl.). Bratislava: Lúč, vydavateľské družstvo. (Originál byl publikován v roce 1950 s názvem *Homo patiens*)
- Frankl, V. E. (2016). *Utrpení z nesmyslnosti života: psychoterapie pro dnešní dobu* (P. Babka, překl.). Praha: Portál. (Originál byl publikován v roce 1977 s názvem *Das Leiden am sinnlosen Leben*)
- Frankl, V. E., & Lukas, E. S. (1997). *Vůle ke smyslu: vybrané přednášky o logoterapii* ({2. čes.vyd.} V. Jochmann, překl.). Brno: Cesta. (Originál byl publikován v roce 1982 s názvem *Der wille zum Sinn, ausgewählte Vorträge über Logotherapie, Mit einem Beitrag von Elisabeth S. Lukas*)

- Fromm, E. (1997). *Anatomie lidské destruktivity: můžeme ovlivnit její podstatu a následky?* (B. Placák, překl.). Praha: Nakladatelství Lidové noviny. (Originál byl publikován v roce 1973 s názvem *The Anatomy of Uman Destructivness*)
- Fromm, E. (2013). *Beyond the chains of illusion*. New York: Open Road Integrated Media. (Originál byl publikován v roce 1962). Dostupné z <https://books.google.cz/books?id=upI6LOHpd40C&lpg=PP1&dq=isbn%3A1480402109&hl=cs&pg=PP1#v=onepage&q&f=false>
- Fromm, E. (2009). *Cesty z nemocné společnosti: sociálně psychologická studie* (J. Hubková, překl.). Praha: Earth Save. (Originál byl publikován v roce 1955 s názvem *The Sane Society*)
- Fromm, E. (1969). *Lidské srdce: jeho nadání k dobru a zlu* (M. Zůna, překl.). Praha: Mladá fronta. (Originál byl publikován pod v roce 1964 s názvem *The Heart of Man*)
- Fromm, E. (2001). *Mít, nebo být?* (J. Lusk, překl.). Praha: Aurora. (Originál byl publikován v roce 1976 s názvem *To Have or to Be?*)
- Fromm, E. (1999). *Mýtus, sen a rituál* (J. Lusk, překl.). Praha: Aurora. (Originál byl publikován v roce 1951 s názvem *The Forgotten Language, An Introduction to the Understanding of Dreams, Fairy Tales and Myths*)
- Fromm, E. (2003). *Psychoanalýza a náboženství* (Š. Kovařík, překl.). Praha: Aurora. (Originál byl publikován v roce 1950 s názvem *Psychoanalysis and Religion*)
- Fromm, E. (1967). *Člověk a psychoanalýza* (I. Petřinová & M. Hubscherová, překl.). Praha: Svoboda. (Originál byl publikován v roce 1947 s názvem *Man for Himself*)
- Fromm, E. (2014). *Strach ze svobody* (V. Žihlová, překl.). Praha: Portál. (Originál byl publikován v roce 1941 s názvem *Escape from freedom*)
- Fromm, E. (2016). *Umění být* (V. Žihlová & M. Váňa, překl.). Praha: Portál. (Originál byl publikován v roce 1989 s názvem *The Art of Being*)
- Fromm, E. (2015). *Umění milovat* (J. Vinař, překl.). Praha: Portál. (Originál byl publikován v roce 1966 s názvem *The Art of Loving*)
- Fromm, E. (2018). *Umění naslouchat* (J. Lusk, překl.). Praha: Portál. (Originál byl publikován v roce 1991 s názvem *Von der Kunst des Zuhörens*)
- Funk, R. (1994). *Erich Fromm* (V. Žihlová, překl.). Praha: Nakladatelství Lidové noviny. (Ze stejnojmenného německého originálu)
- Längle, A. (2001). „*Osobní existenciální analýza*“ (PEA) jako terapeutický přístup (K. Balcar, překl.). Praha: SLEA. (Originál byl publikován v roce 2000 s názvem *Die „Personale Existenzanalyse“ (PEA) als therapeutisches Konzept*)

Tavel, P. (2007). *Smysl života podle Viktora Emanuela Frankla: Potřeba smyslu života. Přínos Viktora E. Frankla k otázce smyslu života* (J. Florián & J. Habernalová). Praha: Triton.

Balcar, K. (1989). Logoterapie a existenciální analýza Viktora E. Frankla. *Psychoterapeutické sešity*, č. 29, s. 17-34.

Popper, K. [Philosophy Overdose]. (1974). *Karl Popper on Definitions (1974)* [videosoubor]. Dostupné z <https://www.youtube.com/watch?v=fgeMEr16yYk>

BIBLIOGRAFICKÉ ÚDAJE

Jméno a příjmení autora: Václav Hejný

Studijní program: Psychologie

Název práce: Problém svobody u Ericha Fromma a Viktora E. Frankla

Vedoucí práce: PhDr. Martin Strouhal, Ph.D.

Rok dokončení práce: 2019

Počet znaků hlavního textu práce (včetně literatury, bez příloh)

Přímé citace: 8 539

Ostatní text: 83 801

Celkový počet znaků: 92 340

**Posudek vedoucího bakalářské práce
na Pražské vysoké škole psychosociálních studií**

Jméno a příjmení studenta: Václav Hejný

Obor studia: Psychologie

Název práce: *Problém svobody u Ericha Fromma a Viktora E. Frankla*

Vedoucí práce: PhDr. Martin Strouhal, Ph.D.

Technické parametry práce:

Počet stránek textu (bez příloh): 35 (51 NS)

Počet stránek příloh: 0

Počet titulů v seznamu literatury: 26

0**	1	2	3	4
-----	---	---	---	---

Výběr tématu

Závažnost tématu

--	--	--	--	--

Oborová příležitost tématu

	x			
--	---	--	--	--

Originalita tématu a jeho zpracování

		x		
--	--	---	--	--

Formální zpracování

Jazykové vyjádření (respektování pravopisné normy, stylistické vyjadřování, zvládnutí odborné terminologie)

	x			
--	---	--	--	--

Práce s odbornou literaturou a prameny (citace, parafráze, odkazy, dodržení norem pro citace, cizojazyčná literatura)

		x		
--	--	---	--	--

Formální zpracování (jasnost tématu, rozčlenění textu, průvodní aparát, poznámky, přílohy, grafická úprava)

	x			
--	---	--	--	--

Metody práce

Vhodnost a úroveň použitých metod

		x		
--	--	---	--	--

Využití výzkumných empirických metod

x				
---	--	--	--	--

Využití praktických zkušeností

x				
---	--	--	--	--

Obsahová kritéria a přínos práce

Přístup autora k řešené problematice (samostatnost, iniciativa, spolupráce s vedoucím práce)

	x			
--	---	--	--	--

Naplnění cílů práce

	x			
--	---	--	--	--

Vyváženost teoretické a praktické části v daném tématu

x				
---	--	--	--	--

Návaznost kapitol a subkapitol

	x			
--	---	--	--	--

** 0 – nehodnoceno; 1 – výborně; 2 – velmi dobře; 3 – dobře; 4 – neprospěl/a

Dosažené výsledky, odborný vklad, použitelnost výsledků v praxi

		x		
--	--	---	--	--

Vhodnost prezentace závěrů práce (publikace, referáty, apod.)

		x		
--	--	---	--	--

Otázky a náměty k diskusi při obhajobě:

1. Formulujte pojetí svobody, s nimiž jste v textu pracoval.
2. Formulujte zásadní rozdíl v pojetí svobody u obou srovnávaných autorů a také – pokud je to možné – v čem se jejich přístup ke svobodě podobá.
3. Pokuste se vyjádřit rozdíl mezi psychologickým a filosofickým přístupem ke svobodě. Lze je myslet a používat jeden každý zcela nezávisle?

Celkové hodnocení práce (klady, nedostatky):

Bakalářská práce Václava Hejného vznikala poměrně narychlo, nicméně po dlouhodobém studiu textů, o něž se opírá. Má teoretický, interpretativní charakter a zaměřuje se na pojetí svobody u dvou významných psychologů 20. století, Ericha Fromma a Viktora E. Frankla. Odpovídá tedy oborovému zaměření studia a nadto tematizuje problém, který přesahuje pouhé teoretizování, ať už psychologické či filosofující – problém vědomí a prožívání lidské situace s ohledem na otázku, zda jsme nebo nejsme s to činit svobodná rozhodnutí a co z toho vyplývá pro naši existenci.

Text je po jazykové stránce bez větších problémů, a i další formální sledované aspekty lze hodnotit jako zdařilé. Text je skutečně o tom, co slibuje název, pracuje s reprezentativní literaturou k tématu, a to jak s primární, tak sekundární. Zvolená struktura práce je logicky uspořádána a autor je pečlivý ve svých výkladech. Cituje i parafrázuje řádně.

Po obsahové stránce text nepřináší až tak nové poznatky, nicméně to se na úrovni bakalářské práce ani neočekává. Kolega Hejný srozumitelně a přesvědčivě vykládá Franklovo a Frommovo pojetí svobody a pokouší se je vzájemně porovnat. Přihlíží přitom nejen ke konceptuálním rozdílům či podobnostem, ale též k životní situaci obou myslitelů a k možné i zjevné vazbě mezi podobou jejich myšlení a prožitými zkušenostmi. Jakkoli je myšlení obou autorů učebnicově klasifikováno v odlišných kategoriích psychologických směrů, V. Hejný dospívá k identifikaci řady podobností v jejich způsobu uvažování a přístupu ke svobodě, životnímu smyslu a lidskému úkolu.

Menší výhrady lze mít k příliš stručnému Závěru, který by zasloužil trochu delší a podrobnější analytické zhodnocení nejen obsahu práce, ale i autorem zvolené metody. Vcelku je však práce V Hejného zdařilým textem, který doporučuji k obhajobě s návrhem hodnocení výborně.

Doporučení k obhajobě: doporučuji/~~nedoporučuji~~*

Navrhovaná klasifikace: výborně

Datum, podpis: 23. 8. 2019

* nehodící se, škrtněte

**Posudek oponenta bakalářské práce
na Pražské vysoké škole psychosociálních studií**

Jméno a příjmení studenta: Václav Hejný

Obor studia: Psychologie

Název práce: Problém svobody u Ericha Fromma a Viktora E. Frankla

Oponent práce: Mgr. Lucie Vacková, Ph.D.

Technické parametry práce:

Počet stránek textu (bez příloh): 39

Počet stránek příloh: 0

Počet titulů v seznamu literatury: 29

0**	1	2	3	4
-----	---	---	---	---

Výběr tématu

Závažnost tématu

	x			
--	---	--	--	--

Oborová přiléhavost tématu

	x			
--	---	--	--	--

Originalita tématu a jeho zpracování

	x			
--	---	--	--	--

Formální zpracování

Jazykové vyjádření (respektování pravopisné normy, stylistické vyjadřování, zvládnutí odborné terminologie)

		x		
--	--	---	--	--

Práce s odbornou literaturou a prameny (citace, parafráze, odkazy, dodržení norem pro citace, cizojazyčná literatura)

	x			
--	---	--	--	--

Formální zpracování (jasnost tématu, rozčlenění textu, průvodní aparát, poznámky, přílohy, grafická úprava)

	x			
--	---	--	--	--

Metody práce

Vhodnost a úroveň použitých metod

	x			
--	---	--	--	--

Využití výzkumných empirických metod

x				
---	--	--	--	--

Využití praktických zkušeností

	x			
--	---	--	--	--

Obsahová kritéria a přínos práce

Přístup autora k řešené problematice (samostatnost, iniciativa, spolupráce s vedoucím práce)

x				
---	--	--	--	--

Naplnění cílů práce

	x			
--	---	--	--	--

Vyváženost teoretické a praktické části v daném tématu

	x			
--	---	--	--	--

Návaznost kapitol a subkapitol

	x			
--	---	--	--	--

** 0 – nehodnoceno; 1 – výborně; 2 – velmi dobře; 3 – dobře; 4 – neprospěl/a

Dosažené výsledky, odborný vklad, použitelnost výsledků v praxi

	x			
--	---	--	--	--

Vhodnost prezentace závěrů práce (publikace, referáty, apod.)

	x			
--	---	--	--	--

Otázky a náměty k diskusi při obhajobě:

- 1) Jaký je rozdíl mezi produktivní a neproduktivní orientací u E. Fromma?
- 2) Vysvětlete mravní maximu V. E. Frankla: „Žij tak, jako bys byl poprvé udělal všechno tak špatně, jak si jen dovedeš představit.“

Celkové hodnocení práce (klady, nedostatky):

Autor bakalářské práce zpracoval téma, v němž se věnoval komparaci životních osudů a hlavních myšlenkových principů významných osobností 20. století - E. Fromma a V. E. Frankla. Soustředil se především na jejich specifické porozumění existenciálním možnostem člověka, vztahujícího se v různých modech naplnění k významným horizontům lidského bytí ve světě - svobodě, potřebám, vůli a odpovědné volbě.

Téma úzce souvisí se studovaným oborem. Kladně hodnotím autorovu invenci zachytit odlišnosti i překryvy inspirativních osobností působících „napříč“ obory společenských věd. Oceňuji text zejména po stránce obsahové. Připomínky se týkají občasných překlepů a drobných stylistických neobratností.

Doporučení k obhajobě: doporučuji

Navrhovaná klasifikace: výborně

Datum, podpis: 5/9 2019 Mgr. Lucie Vacková, Ph. D.

